

o.b.s. Rubenshof

Protocol Leesproblemen

en

Dyslexie

OBS Rubenshof
Rubenshof 8
4907 MX Oosterhout
0162-452361
rubenshof@obsrubenshof.nl
www.obsrubenshof.nl

0. Inhoud

	Blz.
0. Inhoud	2
1. Inleiding	4
2. Algemene informatie	5
2.1 Wat is dyslexie?	
2.2 Hoe is dyslexie te herkennen?	
2.3 Dyslexie en andere primaire stoornissen.	6
2.4 Sociaal-emotionele problemen als gevolg van dyslexie.	7
2.5 Rol van de ouders.	
2.6 Misvattingen op het gebied van dyslexie.	
2.7 Wat vergt het protocol van de leerkracht en de school?	8
2.8 De diagnose van dyslexie en de dyslexieverklaring.	9
2.9 Vergoeding diagnose en behandeling van dyslexie.	10
2.10 Dyslexieonderzoek op de OBS Rubenshof.	11
2.11 Opstellen handelingsadviezen.	12
2.12 De nieuwe AVI.	13
3. Het protocol in groep 1 en 2	14
3.1 Aandacht voor dyslexie bij kleuters.	
3.2 Beginnende Geletterdheid in groep 1 en 2.	
3.3 Tussendoelen Beginnende Geletterdheid.	
3.4 Interventies in groep 1 en 2.	18
3.5 De voorschotbenadering.	19
3.6 Stappenplan groep 1.	20
3.7 Stappenplan groep 2.	21
4. Het protocol in groep 3	23
4.1 Het leesonderwijs in groep 3.	
4.2 Tussendoelen Beginnende Geletterdheid in groep 3.	
4.3 Interventies in groep 3.	24
4.4 Signalering van dyslexie.	25
4.5 Stappenplan groep 3.	27
5. Het protocol in groep 4	30
5.1 Het leesonderwijs in groep 4.	
5.2 Interventies in groep 4.	31
5.3 Stappenplan groep 4.	32
6. Het protocol in groep 5 t/m 8	36
6.1 Het leesonderwijs in groep 5 t/m 8.	
6.2 Interventies in groep 5 t/m 8.	
6.3 Tussendoelen gevorderde geletterdheid voor groep 5 tot en met 8.	38
6.4 Lezen en schrijven in een moderne vreemde taal.	43
6.5 Compensatie en dispensatie bij dyslexie.	
6.6 Overdracht naar het Voortgezet Onderwijs.	46
6.7 Stappenplan groep 5.	48
6.8 Stappenplan groep 6.	49
6.9 Stappenplan groep 7.	52
6.10 Stappenplan groep 8.	54
7. Literatuur - websites	56
7.1 Boeken.	
7.2 Websites.	

8.	Bijlagen	
1	Manieren van samen-lezen met uw kind	57
2	Signaleringslijst voor kleuters	63
3	a. Kleurentoets voor kleuters	67
	b. Toets auditieve analyse voor kleuters	
	c. Toets auditieve synthese voor kleuters	
	d. Letters benoemen voor kleuters	
	e. Invented spelling voor kleuters	

1. Inleiding

Voor u ligt het "Protocol Leesproblemen en Dyslexie" dat wordt gehanteerd op OBS Rubenshof. Op de Rubenshof wordt uitgegaan van de definitie van de stichting dyslexie Nederland:

Dyslexie is een stoornis die gekenmerkt wordt door een hardnekkig probleem met het aanleren van en het accuraat en/of vlot toepassen van het lezen en/of spellen op woordniveau gebaseerd op aanbevelingen van de gezondheidsraad.

Het voornaamste doel van het protocol is, om de lees - en spellingproblemen al in een vroeg stadium te onderkennen en te behandelen. Dan kan in elk geval het landelijk percentage van 10% (E-niveau) al in de onderbouw worden teruggebracht naar een lager percentage.

Door al vroeg aan de slag te gaan met lees - en spellingsproblemen hopen we te voorkomen dat leerlingen helemaal vastlopen in het leesonderwijs, waardoor ze alle motivatie om te lezen verliezen.

Het is heel belangrijk dat de leerkracht en ouders lees - en spellingsproblemen, of voorlopers daarvan, al in een vroeg stadium opmerken.

Het protocol richt zich op de leerkracht en niet op de ouders, maar we besteden in het protocol wel veel aandacht aan een goede samenwerking met de ouders.

Het is immers van belang dat gebruik wordt gemaakt van de deskundigheid van ouders en de kennis die zij van hun kind hebben.

Als zich lees - en spellingsproblemen voordoen dan kan de leerkracht het protocol gebruiken.

Het protocol helpt de leerkracht om een beeld te krijgen van de problemen die de leerling ondervindt.

Vervolgens geeft het protocol aan hoe het kind het beste kan worden begeleid.

Baat deze begeleiding niet, dan geeft het protocol de vervolgstappen aan.

Wij hebben in dit protocol de richtlijnen gevolgd zoals die zijn opgesteld door het Expertisecentrum Nederlands. Deze richtlijnen zijn geactualiseerd in 2008. Mochten er grote wijzigingen komen in onderzoek en/of beleid, dan zal dit in het protocol verwerkt worden. Dit protocol zal jaarlijks bekeken en beoordeeld worden op recente ontwikkelingen.

Om er een werkbaar document van te maken, hebben we regelmatig verwezen naar pagina's uit de volgende boeken:

- Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1 en 2
H. Wentink, L. Verhoeven & M. van Druenen (2008)
- Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor voor groep 1 – 4
H. Wentink & L. Verhoeven (2001)
- Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5 – 8
H. Wentink & L. Verhoeven (2004)

Op deze manier kunnen de onderwijsgeevenden snel adviezen en tips opzoeken.

De komende jaren zal het boek voor groep 1-4 en 5-8 vernieuwd worden.

Renate Glerum en Karin Brouwers
Intern Begeleiders OBS Rubenshof
Augustus 2013

2. Algemene informatie

2.1 Wat is dyslexie?

Dyslexie is een stoornis die gekenmerkt wordt door een hardnekkig probleem met het aanleren en het accuraat en/of vlot toepassen van het lezen en/of spellen op woordniveau.

Dit betekent dat de gesignaleerde problemen 'didactisch resistent' zijn, oftewel niet of nauwelijks afnemen ondanks systematische en taakgerichte hulp door de leraar en de remedial teacher.

Een belangrijke implicatie hiervan is, dat voor de vaststelling van dyslexie niet kan worden volstaan met een eenmalige testafname. Ook moet zijn aangetoond dat na vroegtijdige onderkenning en een periode van planmatige behandeling, het automatiseringsprobleem zich blijft voordoen.

In Nederland zijn in de periode 1997 – 2005 twee relatief grote cohortstudies uitgevoerd naar de kenmerken van jonge kinderen die genetisch risico lopen op dyslexie. Dit vanuit het oogpunt van vroegtijdige signalering van dyslexie op basis van breinactiviteiten en taalontwikkeling. De eerste resultaten wijzen uit dat er duidelijke verschillen in breinactiviteiten en taalontwikkeling bestaan tussen kinderen met een genetisch risico op dyslexie en kinderen die dat niet hebben. Op dit moment is nog niet bekend in welke mate deze verschillen samenhangen met het daadwerkelijk hebben van dyslexie. Daarvoor loopt momenteel een aanvraag voor de nametingen voor beide cohortstudies.

Op dit moment zijn we voor de vroegtijdige signalering van dyslexie aangewezen op het signaleren van de leesproblemen, veelal in combinatie met spellingproblemen. Daarvoor is het van belang dat binnen het onderwijs een eenduidig protocol wordt gevolgd. In dit protocol wordt uitgegaan van een systematische aanpak die moet leiden tot kwaliteitsontwikkeling op drie niveaus van handelen:

- in de groep
- op schoolniveau
- op boven- en buitenschools niveau.

Voor een groot deel van de leerlingen met lees- en spellingproblemen is een vroegtijdige signalering, gevolgd door gerichte interventies, voldoende om hun lees- en spellingmoeilijkheden te verhelpen.

Sommige leerlingen hebben ook nog in de bovenbouw van het basisonderwijs en in het voortgezet onderwijs ondersteuning nodig bij het technisch lezen en spellen. Dit geldt in ieder geval voor die leerlingen waarbij dyslexie is vastgesteld.

2.2 Hoe is dyslexie te herkennen?

Dyslexie is het best omschreven als een combinatie van mogelijkheden en moeilijkheden die het leerproces beïnvloeden bij lezen, spellen, schrijven en vaak ook rekenen.

Uit recent onderzoek blijkt, dat 3,6% van de leerlingen op de basisschool dyslectisch is. Deze leerlingen hebben ernstige lees- en/of spellingsproblemen die het gevolg zijn van een gebrek aan automatisering en fonologische tekorten. Deze twee laatste componenten worden steeds meer gezien als de kern van het probleem.

Problemen bij lezen.

De leesproblemen van dyslectische leerlingen vallen het meest op bij hardop lezen, waarbij het leestempo traag is en de lezer overwegend spellend leest, of waarbij het leestempo hoog is en de lezer overwegend radend leest. Een combinatie van spellend lezen en veel raadfouten komt ook veel voor bij dyslectici.

De meeste moeite hebben dyslectici met het onthouden van letters, analyseren en synthetiseren van woorden en het aangeven van de positie van een klank in een woord.

En het hersynthetiseren van een woord als bepaalde klanken worden weggelaten of worden toegevoegd.

Problemen bij spellen.

De spellingproblemen van dyslectische leerlingen komen het meest tot uiting bij spontane schrijfproducten. Ze maken langdurig veel basale spellingfouten, ze kennen en onthouden weinig tot geen spellingregels en ze corrigeren zichzelf niet.

Van de spellingregels die dyslectici wel kennen, weten ze vaak niet wanneer en hoe ze deze moeten toepassen. Dyslectische leerlingen schrijven vaak onleesbaar en ze maken veel doorhalingen. Bij kinderen die wel leesbaar schrijven, valt het trage schrijftempo op.

Verder valt op dat dyslectische kinderen weinig leerstrategieën kennen en vaak niet de meest efficiënte kiezen. Dat komt omdat ze te weinig instructie krijgen in leerstrategieën en de instructie blijft op een te abstract niveau. De instructie is vaak alleen auditief, terwijl dyslectici behoefte hebben aan visuele ondersteuning b.v. door pictogrammen.

Mogelijk bijkomende problemen.

- Een trage verwerkingsnelheid van (talige) informatie als gevolg van een algemeen automatiseringsprobleem.
- De prestaties nemen af bij dubbeltaken en bij werken onder tijdsdruk. Dit is vooral goed te zien in toetsituaties.
- Niet begrijpen van complexe vragen, terwijl ze het antwoord wel weten.
- Moeite hebben met plannen en vasthouden van de volgorde van denkstappen.
- Onthouden van meervoudige instructies, terwijl ze de afzonderlijke taken wel kunnen uitvoeren. Dit komt doordat dyslectici vaak een beperkt korte termijn geheugen hebben.
- Het onthouden of ophalen van namen uit het geheugen. Dit is bijvoorbeeld een probleem bij topografie.
- De snelheid waarin auditieve of visuele informatie wordt verwerkt in het brein is trager. Dit uit zich door moeite te hebben met overschrijven van het bord en (snel) opschrijven van informatie die gedictieerd wordt door een leerkracht.
- Een stoornis in de spraak-taalontwikkeling, zoals woordvindingsmoeilijkheden.
- Een zwak ontwikkelde fijne motoriek; een onleesbaar handschrift.
- Rekenproblemen. Moeite met sommige aspecten van rekenen zoals bij het leren van tafels, getallen omdraaien, snel hoofdrekenen, klokkijken.

2.3 Dyslexie en andere primaire stoornissen.

Primaire spraak-en taalstoornissen.

Veel kinderen met ernstige spraak-en taalmoeilijkheden (ESM) ontwikkelen op latere leeftijd dyslexie. Kinderen met een intact spraak-taalsysteem, bouwen vanaf zeer jonge leeftijd geleidelijk aan semantische, fonologische, orthografische en grammaticale representaties op van woorden die ze in de loop van hun leven horen, lezen en gebruiken. Deze representaties slaan zij op in hun mentale lexicon, het woordenboek in hun hoofd. Daarbij heeft hij ook een motorische representatie in zijn lexicon voor de woorden die hij kent en regelmatig uitspreekt. De leerling maakt hiervan gebruik tijdens taalactiviteiten en geletterde activiteiten. Bij kinderen met taalproblemen zijn bovengenoemde representaties van woorden onvolledig of vervormd opgeslagen in het geheugen. Dit leidt vaak tot problemen met lezen, spellen en rekenen. De problemen die een leerling ondervindt, is afhankelijk van het type taalstoornis dat hij heeft of vroeger had:

1. Auditieve verwerkingsproblemen - vooral problemen met spelling in de bovenbouw.
2. Spraakproblemen - vooral problemen met lezen én spellen.
3. Grammaticale problemen - vooral problemen met het toepassen van spellingsregels.
4. Problemen met betekenisverlening - vooral problemen met begrijpend luisteren en begrijpen lezen.

Overige primaire stoornissen.

Als leerlingen naast dyslexie nog een andere primaire stoornis hebben, noemen we dit co-morbiditeit. Bijvoorbeeld:

- Een aandachtstekortstoornis met of zonder hyperactiviteit (AD(H)D)
- Een autistisch spectrumstoornis (PDD)
- Een niet-verbale leerstoornis (NLD).

Er zal dus sprake zijn van een verdichting van de problematiek.

Het gevaar is, dat als er bij een leerling al een stoornis is vastgesteld (meestal diegene die het meest opvalt), de anderen over het hoofd worden gezien. Dat is zorgelijk, omdat de bijkomende stoornis meestal een eigen pedagogisch-didactische benadering vergt, waarmee de leerkracht rekening moet houden bij de lees-en spellinginterventies. Een overeenkomst tussen deze stoornissen en dyslexie is dat het allemaal informatieverwerkingsstoornissen zijn. Een aantal begeleidingsprincipes is dan van groot belang:

- Structuur in tijd (vaste planning van activiteiten)
- Structuur in ruimte (overzichtelijke werkruimte en vormgeving van materiaal)
- Structuur in activiteit (kleine stappen, directe feedback)
- Structuur in persoon (duidelijke regels die consequent worden toegepast).

2.4 Sociaal-emotionele problemen als gevolg van dyslexie.

Het voorkomen van sociaal-emotionele problemen is niet altijd mogelijk. Het hangt van de persoonlijkheid van de leerling af.

Als dyslexie is vastgesteld, is het voor een kind belangrijk, dat de leerkracht weet wat dyslexie betekent en weet wat de leerling nodig heeft om lees- en schrijftaken zo goed mogelijk uit te kunnen voeren. Het kind heeft ook een leerkracht nodig die aan hem uitlegt waarom hij moeite heeft met bepaalde taken, zodat hij beter inzicht krijgt in zijn eigen leerproces.

De mate waarin een leerling last heeft van de gevolgen van zijn dyslexie, hangt voor een belangrijk deel af van de manier waarop de school ermee omgaat en wat zij de leerling te bieden heeft.

Op de Rubenshof hebben we adaptief onderwijs hoog in het vaandel staan. We doen ons best om ervoor te zorgen dat kinderen die ondersteuning krijgen die ze nodig hebben.

Iedere leerling heeft wel iets waar hij minder goed in is en waar hij hulp bij nodig heeft.

We proberen op onze school kinderen te helpen daar waar ze behoefte hebben aan dispensatie, compensatie, verlengde instructie, remedial teaching of pre-teaching. We maken gebruik van hun sterke kanten en leggen de nadruk op alles wat ze wel kunnen en waar de leerling goed in is. Dat is voor alle leerlingen prettig, maar wordt belangrijker naarmate het leren op één of meer leergebieden moeizamer verloopt.

Dyslexie heb je voor het leven.

Het is een stoornis waarmee je moet leren leven en waar elke dyslecticus in meer of mindere mate zijn hele leven last van heeft, ook al hebben de ouders en de leerkrachten adequate ondersteuning geboden bij het leren lezen en spellen.

Er zijn natuurlijk verschillen in de mate waarin iemand last heeft van zijn dyslexie. Dat hangt af van je persoonlijkheid en intellectuele mogelijkheden. Een grote mate van doorzettingsvermogen is nodig en de beschikbaarheid van compensatiemogelijkheden.

2.5 Rol van de ouders.

Ouders kunnen een belangrijke ondersteunende en/of stimulerende rol spelen in de begeleiding wanneer hun kind moeite heeft met lezen, spellen en/of stellen. Deze ondersteunende rol is in vier hoofdpunten samen te vatten:

1. Helpen accepteren van de lees- en/of spellingproblemen wanneer er sprake is van dyslexie.
2. Op een ontspannen manier extra lezen met hun kind.
3. In het geval van dyslexie het kind helpen met het huiswerk, met gebruikmaking van de hulpmiddelen die er zijn voor dyslectici.
4. Op een ontspannen en motiverende manier extra oefenen met het kind.

Bij alle extra inspanningen die de ouders thuis leveren, is nauw overleg met de leerkracht, de Remedial Teacher en Intern Begeleider van essentieel belang. Afspraken die met ouders gemaakt worden, worden op papier gezet, zodat met de evaluatie van de begeleiding op school, ook de extra inspanning thuis geëvalueerd kan worden.

Een goede afstemming tussen school en thuis is in het belang van het kind.

Voor het oefenen thuis kunnen ouders gebruik maken van de tips uit 'Manieren van samen-lezen met uw kind' in bijlage 1.

2.6 Misvattingen op het gebied van dyslexie.

Schrijven in spiegelbeeld.

Het is niet wetenschappelijk bewezen dat kinderen die in spiegelschrift schrijven of die linkshandig zijn, een verhoogd risico lopen op dyslexie.

Het lateralisatieproces bij deze kinderen is vertraagd. Gerichtte instructie is dan van belang om een goede automatisering van de klank-letterkoppeling tot stand te brengen.

Afwijkende oogbewegingen.

Dyslexie heeft niet te maken met het visueel vermogen, dus met 'woordblindheid'.

Tijdens het lezen bewegen de ogen van links naar rechts, maken sprongen terug en blijven enige tijd gefixeerd op moeilijke woorden. Elke lezer maakt van deze bewegingen maar bij dyslectici zien die bewegingen er iets anders uit. Zij kijken vaker terug in de tekst, fixeren hun ogen vaker op bepaalde – voor

hen moeilijke – woorden en de fixaties duren gemiddeld langer dan bij de normale lezers. Deze afwijkende oogbeweging is een gevolg van de leesproblemen van de dyslecticus en niet, zoals sommige oogartsen of optologen denken, de oorzaak.

Sommige kinderen hebben moeite met lezen omdat ze hun ogen niet gecoördineerd over een regel kunnen bewegen. Het gevolg is hoofdpijn, prikkende ogen of het zien van sterretjes tijdens het lezen of televisie kijken. Sommige oogartsen schrijven dan een prismabril of een bril met gekleurde glazen voor die de oogspiercoördinatie zou moeten verbeteren. Het is niet wetenschappelijk bewezen dat de kinderen hierdoor hun leesproblemen kwijtraken. Er is geen verband aangetoond tussen oogspiercoördinatie en dyslexie. Wel kunnen deze twee problemen naast elkaar bestaan.

Als een kind moeite heeft met herkennen van letters moet wel beoordeeld worden of het kind wel goed kan zien. Is dit niet de oorzaak van het probleem, dan is er mogelijk sprake van dyslexie en moet het kind dus goed in de gaten worden gehouden.

Dyslexie en meertaligheid.

Problemen met lezen en schrijven worden bij twee-en meertalige leerlingen doorgaans op de algehele problemen bij het leren van de Nederlandse taal geschoven. Bij aanvang van het basisonderwijs zien we vaak dat het niveau van taalbeheersing van het Nederlands bij de meeste allochtone leerlingen ver achterloopt op dat van de autochtone leeftijdsgenoten.

Zij lopen achter op:

- klankstructuur (fonologie)
- woord-en zinsbouw (morfosyntaxis)
- woordbetekenissen (semantiek)
- woordenschat.

Voor het technisch lezen in het Nederlands als tweede taal is het van belang dat leerlingen de klanken van het Nederlands goed leren onderscheiden en uitspreken.

De vraag is echter of (beginnende) leesproblemen veroorzaakt worden door de zwakke beheersing van het Nederlands of dat er wellicht sprake is van een hardnekkig leesprobleem? Dyslexie komt in dezelfde mate voor bij één-als bij meertalige leerlingen. Om leesproblemen en dyslexie te kunnen onderkennen bij meertalige leerlingen is het van belang dat de leerkracht inzicht heeft in hun mondelinge beheersing van de Nederlandse taal enerzijds en het verloop van de ontwikkeling van geletterdheid anderzijds. Als meertalige leerlingen in hun mondelinge taalontwikkeling in het Nederlands wel vooruitgang boeken maar in hun schriftelijke taalontwikkeling een duidelijke stagnatie laten zien, dan is er mogelijk sprake van een risico voor leesproblemen of dyslexie en moet daarnaar gehandeld worden.

Medicijnen en voedingssupplementen.

De afgelopen decennia is herhaaldelijk geprobeerd een pil tegen dyslexie uit te vinden (Piracetam/Nootropil). Een specifieke werking bij dyslexie is echter niet aangetoond. Dit geldt ook voor voedingssupplementen zoals visolie.

Niet leesrijp.....groep 2 opnieuw?

Sommige kleuters krijgen van hun leerkracht het advies een jaar langer in groep 2 te blijven omdat ze nog niet 'leesrijp' zouden zijn. Deze beslissing wordt echter niet op wetenschappelijke gronden genomen. Kleuterverlenging blijkt niet effectief te zijn zonder specifieke begeleiding gericht op het verbeteren van fonologische vaardigheden.

Kleuterschoolverlenging heeft wél op korte termijn effect, getuige de hogere scores op de Cito-toetsen en de vooruitgang op sociaal-emotioneel vlak. Op de lange termijn verdwijnt dit effect. De scores van de kleuters die twee keer groep 2 hebben gevolgd, komen overeen met de resultaten die ze gemiddeld zouden hebben behaald wanneer ze niet een jaar langer in een kleutergroep hadden doorgebracht.

Er moet niet gewacht worden met het aanbieden van leesactiviteiten tot een kleuter hier zelf interesse in toont. Juist deze leerlingen hebben extra oefening nodig voor de ontwikkeling van hun geletterdheid.

Vroegtijdig aandacht besteden aan geletterdheid leidt niet tot leesproblemen maar voorkomt juist veel leesproblemen in groep 3.

2.7 Wat vergt het protocol van de leerkracht en de school?

De dyslexievriendelijke school.

De Rubenshof is een dyslexievriendelijke school die de problemen die leerlingen met dyslexie op sociaal-emotioneel en cognitief niveau ondervinden serieus neemt, de problemen vroegtijdig signaleert en deze op een adequate wijze aanpakt. We proberen ruim aandacht te schenken aan de sterke kanten van een

leerling, zodat die zich ook optimaal kan ontwikkelen. De Rubenshof biedt een stimulerende leeromgeving en goed leesonderwijs.

Leerkrachtcompetenties.

Er bestaat een nauw verband tussen de professionaliteit van de leerkracht enerzijds en de effecten van de lees- en spellinginterventies bij leerlingen anderzijds. Werken volgens dit protocol vraagt om bepaalde kennis en leerkrachtvaardigheden. Dit houdt het volgende in:

- *Vakinhoudelijke en didactische kennis.*
Gedegen kennis van de lees- en spellingontwikkeling bij kinderen en van lees- en spellingdidactiek is de basis voor effectieve begeleiding van leerlingen die problemen ondervinden met lezen en/of spelling.
- *Wederkerend onderwijzen en responsiviteit.*
De leerkracht geeft het goede voorbeeld en volgt bij het herhaald uitvoeren van een activiteit dezelfde stappen. Naarmate de activiteit vaker herhaald wordt, zal de leerling steeds meer zelf de verschillende stappen zetten.
De leerkracht zoekt met de invulling van activiteiten aansluiting bij de belevingswereld van de leerling.
- *Gespreksvaardigheid.*
De leerkracht zal op een andere manier met leerlingen in gesprek moeten gaan. De competenties luisteren en mondelinge uitdrukkingsvaardigheid, vormen hiervoor de basis.
- *Plannen en organiseren.*
De ontwikkeling van geletterdheid van alle leerlingen zal goed in kaart moeten worden gebracht. Evaluatiemomenten moeten worden ingepland n.a.v. toetskalender. Er wordt voor sommige leerlingen een plan van aanpak opgesteld met specifieke doelen. De uitvoering van deze extra begeleiding in de groep vraagt om een goede klassenorganisatie.
- *Flexibiliteit en oordeelsvorming.*
Door zijn gedrag in sommige werkwijzen aan te passen, kan de leerkracht beter ondersteuning bieden aan leerlingen met andere leerstijlen of met meer behoefte aan diverse instructiestijlen. Om goed te kunnen inspelen op de specifieke leerbehoeften van leerlingen, is het van belang dat een leerkracht zich bewust is van de vaardigheden en kennis van de leerling. Alleen dan is het mogelijk om te zien welke leerlingen extra aandacht of (een andere) begeleiding nodig hebben.
- *Creativiteit.*
Een creatieve leerkracht kan op een vindingrijke manier de activiteiten uit de methode of een project laten aansluiten op de extra interventies, zodat de extra oefenactiviteiten voor de leerling logisch en betekenisvol zijn. De leerkracht kan de instructies zo aanpassen of uitbreiden, dat ze aansluiten bij de leerstijl van de leerling (voldoende variatie in oefeningen).
- *Samenwerken.*
De leerkracht werkt nauw samen met de Remedial Teacher, met de Intern Begeleider en met de ouders/verzorgers van de leerling.

2.8 De diagnose van dyslexie en de dyslexieverklaring.

Het diagnostisch onderzoek naar dyslexie en het afgeven van een dyslexieverklaring ligt in handen van psychologen en orthopedagogen op het niveau van GZ- psychologen met een erkende bekwaamheidsregistratie in de psychodiagnostiek.

Er zijn drie niveaus van de diagnose dyslexie.

1. *De onderkende diagnose.*
Het toewijzen van een leerling aan de categorie "dyslexie" op basis van een aantal objectief waarneembare kenmerken van het probleem, criterium van de achterstand en de didactische resistentie.
2. *De verklarende diagnose.*
Een samenhangend beeld van de factoren die ten grondslag liggen aan de dyslexie en de eventueel compenserende en belemmerende factoren. Mogelijke factoren kunnen zijn: fonologische tekorten, tekort in de toegankelijkheid van taalkennis, problemen met het werkgeheugen en erfelijkheid.
3. *De indicerende of handelingsgerichte diagnose.*
De globale richtlijnen voor een aanpak die de indicerende diagnose vormen worden gebaseerd op:
 - De onderkende en de verklarende diagnose en de daarvan afgeleide specifieke pedagogische- didactische behoeften m.b.t. lezen en spellen.

- De analyse van de onderwijsbelemmeringen die het gevolg zijn van de dyslexie.
- Het eventuele samengaan van de dyslexie met andere leer- gedrag- en ontwikkelingsstoornissen (co-morbiditeit).

Een diagnosticus vermeldt in een dyslexieverklaring zijn bevindingen op het gebied van de onderkende, verklarende en indicerende diagnose.

Leerlingen met een dyslexieverklaring hebben recht op specifieke maatregelen of faciliteiten.

Een dyslexieverklaring is onbeperkt geldig. Het kan wenselijk zijn bepaalde onderdelen van de verklaring na verloop van tijd aan te passen aan de dan geldende omstandigheden met het oog op veranderingen in aanpak en faciliteiten.

2.9 Vergoeding diagnose en behandeling van dyslexie.

Sinds 1 januari 2009 is de vergoeding van diagnostiek en behandeling van ernstige, enkelvoudige dyslexie in het basispakket van de zorgverzekering opgenomen. Het woord 'enkelvoudig' wil zeggen dat er géén sprake mag zijn van bijkomende stoornissen zoals bijvoorbeeld AD(H)D.

In 2010 kunnen ouders aanspraak maken op de vergoeding als de dyslexiezorg vóór de tiende verjaardag van hun aanvangt. Elk kalenderjaar wordt de leeftijdsgrens met een jaar opgetrokken tot in 2013 alle kinderen in het primair onderwijs van zeven jaar en ouder in aanmerking komen voor vergoeding van dyslexiezorg.

Om te voorkomen dat alle kinderen met leesproblemen worden aangemeld voor een dyslexieonderzoek heeft de school de functie van poortwachter. De basisschool stelt een leerling-dossier samen om het vermoeden van ernstige dyslexie bij een leerling te onderbouwen.

Dit dossier bevat een overzicht van D- en E-scores¹ op lees-en spellingtoetsen en een beschrijving van de geboden hulp op school.

Wat moet de school aanleveren in het leerling-dossier?

Om een kind te kunnen aanmelden voor diagnose en behandeling dyslexie moet de school een leerling-dossier aanleveren. Het leerling-dossier bevat de volgende gegevens:

- De basisgegevens uit het leerlingvolgsysteem.
- Een beschrijving van het lees-en spellingsprobleem.
- Signalering van het lees-en spellingsprobleem (datum, toets, criteria, score, afgenomen door...).
- Omschrijving van de extra begeleiding (doelen, duur, inhoud, organisatievorm, begeleider).
- Resultaten van de extra begeleiding en beschrijving van gebruikte toetsen en normering.
- Vaststelling van toenemende achterstand ten opzicht van de normgroep, met vermelding van gebruikte toetsen en normcriteria.
- Argumentatie voor het vermoeden van ernstige dyslexie; het aantonen van didactische resistentie na aangeboden begeleiding van voldoende intensiteit en kwaliteit.
- Indien bekend, vermelding en beschrijving van eventuele andere (leer)stoornissen.

Het dossier wordt ondertekend door de directeur van de school, namens het bevoegd gezag.

Waar kunnen ouders op letten?

Het is belangrijk dat het leerlingdossier goed op orde is, vooral omdat sommige instanties alleen maar dit dossier te zien krijgen en niet de leerling zelf. Ouders hebben recht op inzage in het leerlingdossier van hun kind. Het is goed om te bekijken of het dossier geen onvolledige, onjuiste, overbodige of suggestieve informatie over de leerling én de ouder(s) bevat. Ouders kunnen een afspraak met de school maken om het dossier in te zien. Hierbij is altijd iemand van de school aanwezig in verband met de privacy van anderen. Een leerlingdossier wordt soms naar andere scholen en instanties gestuurd. Om te voorkomen dat het dossier een eigen leven gaat leiden, is het dus erg belangrijk dat het dossier een juist en objectief beeld geeft van de problematiek van de leerling.

¹ Dit betekent concreet dat leerlingen met een E-score voor lezen en met een D-score voor lezen en een E-score voor spellen – mits vastgesteld op minimaal drie opeenvolgende meetmomenten en na aanbod van extra hulp op school – doorgestuurd kunnen worden naar de zorg. De E-score betekent dat de leerling bij de 10% zwakste leerlingen hoort en de D-score betekent dat een leerling tot de 16% zwakste leerlingen hoort.

Mogelijkheden voor vergoeding van dyslexiezorg.

1. *Vergoeding via de zorgverzekering.*

Kinderen bij wie intensieve begeleiding op school onvoldoende helpt, hebben een verwijzing naar de zorg nodig. Ouders melden hun kind aan bij een dyslexiebehandelaar die beoordeelt of in het leerlingdossier het vermoeden van ernstige dyslexie door de school voldoende is onderbouwd om tot onderzoek over te gaan. Toont het diagnostisch onderzoek aan dat er bij nader inzien geen sprake is van ernstige dyslexie, dan worden de kosten van het onderzoek niettemin vergoed door uw verzekering.

Het is raadzaam van te voren te informeren bij de zorgverzekering met welke behandelaars zij een contract hebben afgesloten. Kiezen de ouders een behandelaar die geen contract heeft, dan kunnen ouders eventueel in aanmerking komen voor restitutie van (een deel van) de kosten die ze eerst zelf hebben betaald. Soms hebben ouders eerst toestemming nodig van hun verzekeraar om aan het traject van diagnostisch onderzoek en behandeling te kunnen beginnen.

Het is een vereiste dat alle behandelaars van 1 januari 2010 werken met het DBC-systeem. Om de kwaliteit te waarborgen zijn twee instituten opgericht: het Kwaliteitsinstituut Dyslexie (KD) of bij het Nationaal Referentiecentrum Dyslexie (NRD).

2. *Via het GGZ.*

Voor kinderen waarbij sprake is van bij dyslexie tegelijk voorkomende problemen (co-morbiditeit) bestaat er een mogelijkheid leesbegeleiding te krijgen via de behandeling in de GGZ. De deskundigen binnen de GGZ missen echter vaak de expertise om dyslexie te kunnen diagnosticeren en behandelen. Een uitzondering vormen de Pedagogische Instituten zoals de Bascule in Duivendrecht, Herlaarhof in Vught en de Leeskliniek in Rotterdam.

3. *Via een aanvullende verzekering voor psychologische hulp.*

Een dyslexie-onderzoek kan ook onderdeel zijn van een psychologisch onderzoek. In dit geval kan een deel van de kosten van het psychologisch onderzoek (tot maximaal 500 euro) worden vergoed. Het onderzoek moet benoemd worden als: een test in verband met leerproblemen waarvoor ouders eerst bij de huisarts een verwijzing moeten vragen.

4. *Via belastingaftrek.*

Komt een kind niet in aanmerking voor bovengenoemde vergoeding van diagnose en behandeling dan kunnen ouders proberen de kosten van dyslexie als bijzondere uitgaven af te trekken van de belasting. Informeer hiervoor bij de belastingdienst.

5. *Via de gemeente.*

Als ouders de kosten met hun inkomen niet kunnen dragen, dan kunnen zij bij de gemeente een beroep doen op de Bijzondere Bijstand.

Meer informatie over de regelgeving met betrekking tot de vergoeding en behandeling van dyslexie is te vinden op de website www.balansdigitaal.nl De regelgeving wordt regelmatig aangepast dus daarom is het altijd verstandig deze site te raadplegen voor de laatste stand van zaken.

2.10 Dyslexieonderzoek op de OBS Rubenshof.

Dit protocol is een richtlijn voor leerkrachten en Intern Begeleiders om de juiste procedure te volgen bij het signaleren van leesproblemen. In dit protocol wordt vanaf groep 1 beschreven welke signaleringsmomenten en signaleringsinstrumenten er gebruikt worden.

Zo kunnen leerkrachten en de IB's leerlingen goed volgen en eventueel ondersteuning bieden aan kinderen die extra zorg nodig hebben. Regelmatig zijn er evaluatiemomenten en worden er nieuwe handelingsadviezen opgesteld. Ouders worden op de hoogte gehouden van deze handelingsadviezen en de eventuele extra ondersteuning.

Als bij een kind aan het einde van groep 4 de resultaten voor lezen en spellen ondanks de extra ondersteuning onvoldoende zijn, kan vastgesteld worden dat er mogelijk sprake is van dyslexie. Dit wordt vastgesteld in het zorgteam. We spreken dan van een onderkend niveau. Het is daarom erg belangrijk dat de school alle gegevens van de kinderen met betrekking tot het leesonderwijs goed vastlegt. Een dyslexieonderzoek wordt door school niet altijd noodzakelijk gevonden. Als de school niet handelingsverlegen is en er is geen sprake van een andere problematiek, kiest de Rubenshof ervoor om in principe geen dyslexieonderzoek aan te vragen. Om in aanmerking te komen voor de school gemaakte afspraken met betrekking tot de begeleiding van deze kinderen, is geen officiële dyslexieverklaring nodig.

De school beschikt over onderzoeksgelden. Het zorgteam beslist welke kinderen er in aanmerking komen voor onderzoek. Het zorgteam bestaat uit de IB's, de leerkracht van de besproken leerling, de directie, de collegiale consultatiegever van het SBO (School voor Speciaal Onderwijs) en een psycholoog van het Onderwijs Ondersteuningscentrum van Delta-onderwijs. Het onderzoek kan verricht worden door dit Onderwijs Ondersteuningscentrum.

Als school geen onderzoek wil bekostigen en de ouders willen dit toch, dan zullen de ouders de onderzoekskosten zelf moeten betalen. Zij kunnen eventueel ook in aanmerking komen voor de vergoeding en behandeling van dyslexie, zie paragraaf 2.9.

Ouders zijn dan vrij om zelf een onderzoeksbureau te kiezen. Voor meer informatie hierover kunnen ouders terecht bij de IB's.

2.11 Opstellen handelingsadviezen.

N.a.v. signalering en/of screening kan een leerkracht beslissen een individueel of groepshandlingsadvies op te stellen, dit in samenwerking met de Remedial Teacher en Intern Begeleider.

De volgende onderdelen komen in dit advies te staan:

- Doel – wat wil je bereiken met de extra begeleiding?
- Aanleiding/omschrijving – waarom wordt er extra begeleiding gegeven?
- Werkwijze – hoe, door wie en wanneer wordt de extra begeleiding gegeven?
- Materiaal – welke materialen worden er gebruikt?
- Toetsgegevens – wat zijn de resultaten tot nu toe geweest op de toetsen?
- Evaluatie – wanneer en wat wordt er geëvalueerd? Wat zijn de resultaten en moet de ondersteuning worden voortgezet?

Evaluatie gebeurt steeds na ongeveer 2 tot 3 maanden. Er zijn dan 3 mogelijkheden.

- Het kind is dusdanig vooruit gegaan dat er geen achterstand meer te zien is. De extra ondersteuning wordt dat stop gezet.
- Het kind gaat goed vooruit, maar loopt nog achter op het groepsniveau. De prestaties blijven we goed blijven en de ondersteuning in de klas of daarbuiten wordt voortgezet.
- Het kind gaat matig of onvoldoende vooruit (bijvoorbeeld D wordt E of E blijft E²). Er wordt dan terug gepakt naar een eerdere interventieperiode of er volgt nader onderzoek. De begeleiding wordt intensiever. Wordt de achterstand steeds groter en is de leerkracht handelingsverlegen dan zal het kind besproken worden in het zorgteam. Dit gaat in overleg met de leerkracht, ouders en de IB.

Als er een handelingsplan wordt opgesteld, krijgen de ouders een brief waarin staat dat er een handelingsplan is opgesteld voor hun kind. Tevens staat erin vermeld voor welk vakgebied de extra ondersteuning gaat plaatsvinden, voor welke periode en in welke vorm (buiten de klas/binnen de klas/middels extra huiswerk/combinatie van vormen).

Het is de bedoeling dat de ouders deze brief ter goedkeuring ondertekenen en teruggeven aan de leerkracht. Hiermee waarborgen we dat ouders altijd op de hoogte zijn van de extra ondersteuning die aan hun kind wordt gegeven.

Als de ouders het handelingsplan inhoudelijk willen bekijken, kunnen zij hiervoor een afspraak maken met de leerkracht. Vaak wordt het handelingsplan met bijbehorende brief aangeboden tijdens de contactavonden.

Er moet worden opgemerkt dat het soms wel eens kan gebeuren dat extra ondersteuning tijdelijk wordt stopgezet om te kijken wat het leereffect dan zal zijn. Soms heeft een kind al jarenlang extra ondersteuning maar is de vooruitgang minimaal. Een kind moet af en toe los gelaten worden om te beoordelen wat het kind op eigen kracht kan bereiken. Natuurlijk moet je het kind wel goed blijven volgen en terugpakken naar de extra ondersteuning als blijkt dat dit echt noodzakelijk is.

Een kind kan zwak scoren maar kan toch steeds vooruit gaan. Hij volgt hierbij zijn eigen ontwikkelingslijn. Soms zit een kind aan zijn plafond. Van een D-scorende leerling zou je heel graag een A-scorende leerling willen maken maar je moet hierbij ook reëel zijn. Niet alle kinderen functioneren op een zelfde niveau. Het intelligentieniveau is hierbij ook een belangrijke factor.

² Niveaus bij CITO toetsen; Er zijn 5 niveaus A-B-C-D-E. Landelijk gezien scoort 25% op een A-niveau, 25 % op een B-niveau, 25 % op een C-niveau, 15% op een D-niveau en 10% op een E-niveau. A wordt hierbij gezien als het hoogste niveau. Een C-niveau is gemiddeld. Op de Rubenshof streven wij ernaar dat de leerlingen een A-score behalen of een hoge B-score.

2.12 De nieuwe AVI.

Wat is AVI?

AVI staat voor Analyse voor Individualiseringsvormen. Het AVI-niveau is een maatstaf voor de leesvaardigheid van kinderen en de moeilijkheidsgraad van kinderboeken. Een praktisch hulpmiddel dus bij het zoeken naar een boek dat het beste aansluit bij het leesniveau van een kind. Zo weet je altijd welke boeken een kind goed kan lezen en welke te makkelijk of te hoog gegrepen zijn.

Waarom een nieuwe codering?

Om de leesvaardigheid en de moeilijkheidsgraad nog beter op elkaar af te stemmen is de bestaande AVI-indeling opnieuw onder de loep genomen. Een nieuwe indeling die beter aansluit bij de groepen in het basisonderwijs is het resultaat. Op de Rubenshof hanteren we vanaf het schooljaar 2009-2010 deze nieuwe AVI-indeling.

Wat is er veranderd?

De 9 oude AVI-niveaus zijn vervangen door 12 nieuwe AVI-niveaus. De nieuwe indeling is gekoppeld aan de groepen in het basisonderwijs.

De nieuwe AVI-indeling gaat uit van het gemiddelde leesniveau dat een leerling halverwege en aan het eind van het schooljaar beheerst. Het nieuwe niveau wordt dan ook aangeduid met een M van midden en een E van eind. Het nummer staat voor de groep waar een leerling in zit.

Voorbeeld: AVI-M3 (midden groep 3) is het technisch leesniveau dat een leerling gemiddeld halverwege groep 3 haalt; AVI-E3 (eind groep 3) is het gemiddelde leesniveau aan het eind van groep 3.

Conversietabellen AVI.

Bij het overstappen naar het nieuwe AVI-systeem, doet zich echter het probleem voor dat de leesvaardigheid van de leerlingen in een andere AVI (AVI-Start, AVI-M3, AVI-E3, enzovoort) wordt uitgedrukt dan de AVI (AVI 1, AVI 2, AVI 3, enzovoort) die op de boeken staat.

Op verzoek van veel scholen en in overleg met uitgeverij en bibliotheken heeft het Cito een conversietabel ontwikkeld die een oplossing biedt voor dit probleem.

Oud	Nieuw											
1	Start	M3										
2		M3	E3									
3			E3	M4								
4				M4	E4							
5				M4	E4	M5						
6					E4	M5	E5					
7							E5	M6				
8							E5	M6	E6	M7		
9								M6	E6	M7		
9+										M7	E7	Plus

Achter elk oud AVI-niveau staan meerdere nieuwe AVI-niveaus (van AVI-Start t/m AVI-Plus). Er is dus geen één op één relatie tussen AVI oud en AVI nieuw. De grijs geblokte niveaus geven de beste omzetting weer, de niet-grijs geblokte niveaus kunnen eveneens van toepassing zijn.

Voorbeeld: Als een kind een leesniveau heeft van AVI-E4, dan kan het boeken kiezen met een oude AVI-aanduiding 4, 5 en 6. Het oude AVI-5 niveau sluit dan het beste aan bij de leesvaardigheid van het kind, omdat hier E4 vetgedrukt is. Maar boeken met een niveau lager of hoger (4 of 6) kunnen ook een goede keuze zijn.

Als er twee grijs geblokte niveaus achter een oud AVI-niveau staan, kun je bij de keuze het beste een inschatting maken van het taalgebruik in het boek of kijken naar een eventuele leeftijds aanduiding.

Verder zijn er twee afwijkende aanduidingen, AVI-Start en AVI-Plus. AVI-Start staat voor beginnende lezers. AVI-Plus geeft aan dat het leesniveau boven het gemiddelde van leerlingen aan het eind van groep 7 ligt.

3. Het protocol in groep 1 en 2

3.1 Aandacht voor dyslexie bij kleuters.

'Voorlopers' van dyslexie kun je vaak al in de kleuterperiode signaleren, zeker als er dyslexie voorkomt in de familie van een leerling.

Onderzoek heeft aangetoond dat kleuters met een risico voor leesproblemen of dyslexie die in de kleuterperiode gerichte hulp hebben gekregen op het gebied van letterkennis en fonologische vaardigheden, in groep 3 een betere start maken met leren lezen. De hulp in de kleutergroepen is dus voornamelijk preventief bedoeld, als voorbereiding op het leren lezen. De begeleiding die in de kleutergroepen is gestart, kan direct vanaf het begin van groep 3 worden voortgezet worden voortgezet, als aanvulling op de groepsleeslessen.

3.2 Beginnende Geletterdheid in groep 1 en 2.

Bij beginnende geletterdheid gaat het, net als bij mondelinge taalverwerking, om een ontwikkelingsproces. In de voorschoolse periode wordt de bakermat van geletterdheid al gelegd. De ervaringen die kinderen in deze periode opdoen, bepalen in belangrijke mate het niveau van geletterdheid waarmee kinderen de school instromen. Kinderen zien ouders (voor)lezen, notities maken en dingen opzoeken op de computer. Stimulering door ouders, aanwezigheid van computer, boeken en schrijfmaterialen zijn van grote invloed op de toegang tot geschreven taal. Gegeven de grote verschillen tussen gezinnen op deze aspecten, zien we een grote mate van variatie in de kennis van geschreven taal die kinderen hebben opgebouwd voordat ze naar de basisschool gaan.

Op de basisschool bouwen leerkrachten voort op het niveau van geletterdheid dat kinderen hebben opgebouwd. Dankzij het voorlezen van prentenboeken en het zelfstandig bekijken ervan, leren kinderen omgaan met boeken en verhalen. Door het gebruik van geschreven taal in de klas ontdekken kinderen dat geschreven taal specifieke functies heeft. Geleidelijk aan leren zij ook zelf gebruik te maken van geschreven taal in tekeningen, in krabbels en in teksten waarin zij aanvankelijk zelf bedachte spellingen toepassen en uiteindelijk in conventioneel schrift. Kinderen worden zich zo bewust van de relatie tussen gesproken en geschreven taal. Vanuit dit taalbewustzijn leren kinderen dat woorden zijn opgebouwd uit klanken en letters die klanken kunnen weergeven. Daarmee zetten zij een belangrijke stap in de richting van het leren lezen en schrijven.

Kleuters komen mogelijk met een tekort aan bagage de basisschool binnen. Oorzaken vind je in:

- Het opgroeien in een taalarme omgeving.
- Het onvoldoende beheersen van het Nederlands.
- Het hebben van hoorproblemen.
- Het hebben van spraak-taalontwikkelingsstoornis.
- Eén of beide ouders die moeite hebben/hadden met leren lezen.

Deze kinderen verdienen vanaf groep 1 extra aandacht, individueel of in kleine groepjes.

Risicokleuters profiteren onvoldoende van taalspelletjes in de grote groep. Zij hebben gerichte, directe instructie nodig, bij voorkeur in een klein groepje.

Risicokleuters hebben er belang bij met zoveel mogelijk letterkennis en fonemisch bewustzijn naar groep 3 te gaan. Dat maakt leren lezen namelijk eenvoudiger.

3.3 Tussendoelen Beginnende Geletterdheid.

Het Expertisecentrum Nederlands heeft 10 Leerlijnen voor Beginnende geletterdheid geformuleerd. Het centrum beschrijft welke leer-en onderwijsactiviteiten de leerkracht kan uitvoeren om met de kinderen de doelen bij deze leerlijnen te bereiken. Met deze leerlijnen krijgt de leerkracht een duidelijk beeld van de ontwikkeling van kinderen op het gebied van beginnende geletterdheid.

1. Boekoriëntatie
2. Verhaalbegrip
3. Functie van geschreven taal
4. Relatie tussen gesproken en geschreven taal

5. Taalbewustzijn
6. Alfabetisch principe
7. Functioneel 'schrijven' en 'lezen'
8. Technisch lezen en schrijven (start)
9. Technisch lezen en schrijven (vervolg)
10. Begrijpend lezen en schrijven.

Een moeilijkheid is dat de ontwikkeling niet bij alle kinderen op dezelfde manier en in hetzelfde tijdsbestek verloopt. Dit is tot uitdrukking gebracht in de 'Tussendoelen Beginnende Geletterdheid' door ruimte te laten in de lengte (niet alle kinderen ontwikkelen even snel en in de breedte).

Tussendoel 1 tot en met 7 komen uitvoerig aan bod in groep 1 en 2.

Tussendoel 8, 9 en 10 komen voornamelijk aan bod in groep 3 en hoger. In hoofdstuk 4.1 zullen deze nader beschreven worden.

Tussendoel 1 – 2: Boekoriëntatie en Verhaalbegrip.

1	Boekoriëntatie
1.1	Kinderen begrijpen dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen.
1.2	Ze weten dat boeken worden gelezen van voren naar achteren, bladzijden van boven naar beneden en regels van links naar rechts.
1.3	Ze weten dat verhalen een opbouw hebben.
1.4	Ze kunnen aan de hand van de omslag van een boek de inhoud van het boek al enigszins voorspellen.
1.5	Kinderen weten dat je vragen over een boek kunt stellen. Deze vragen helpen je om goed naar het verhaal te luisteren en te letten op de illustraties.

2	Verhaalbegrip
2.1	Kinderen begrijpen de taal van voorleesboeken. Ze zijn in staat om conclusies te trekken naar aanleiding van een voorgelezen verhaal. Halverwege kunnen ze voorspellingen doen over het verdere verloop van het verhaal.
2.2	Kinderen weten dat de meeste verhalen zijn opgebouwd uit een situatieschets en een episode. Een situatieschets geeft informatie over de hoofdpersonen, de plaats en tijd van handeling. In een episode doet zich een bepaald probleem voor dat vervolgens wordt opgelost.
2.3	Kinderen kunnen een verhaal naspelen terwijl de leerkracht vertelt.
2.4	Kinderen kunnen een voorgelezen verhaal navertellen, aanvankelijk met steun van illustraties.
2.5	Kinderen kunnen een voorgelezen verhaal navertellen zonder gebruik te hoeven maken van illustraties.

Door interactief voor te lezen kun je werken aan deze twee tussendoelen. Spelenderwijs leren kinderen al veel regels die voor het lezen van een boek van groot belang zijn. Ook ouders kunnen hierin een bijdrage leveren. Het is van belang dat je tijdens het eerste oudergesprek nagaat hoe er thuis omgegaan wordt met boeken.

Tips bij achterstand in tussendoel 1 en 2.

- Lees interactief voor aan een klein groepje kinderen. Het voorlezen is dan effectiever, omdat er nog meer interactie mogelijk is.
- Gebruik verschillende soorten boeken: verhalende boeken, versjesboeken, boeken op rijm, informatieve boeken, boeken met veel of weinig tekst.
- Bespreek de kaft en blader het boek door voordat je het boek gaat lezen.
- Wijs af en toe mee terwijl je leest. De kinderen zien dan dat je een bladzijde van boven naar beneden en van links naar rechts leest.
- Laat de kinderen meelesen door ze te vragen woorden of letters aan te wijzen die ze al kennen.
- Leg moeilijke woorden uit in de context van het verhaal. De context is een belangrijke steun voor een kind om de betekenis van een woord te onthouden.
- Laat af en toe stiltes vallen om kinderen de ruimte te geven iets te zeggen.
- Stel niet te veel vragen. Dit is erg dreigend voor kinderen. Je kunt beter aarzelend hardop denken met veel pauzes. Zo kunnen kinderen wel reageren zonder enige druk.
- Praat samen na over het verhaal. Je kunt dan nagaan of het kind het verhaal heeft begrepen.

- Verhaalbegrip kan gestimuleerd worden door middel van interactieve software. Levende prentenboeken op cd-roms kunnen een goede ondersteuning bieden bij het begrijpen van een verhaallijn.

Tussendoel 3 en 4: Functies van geschreven taal en Relatie tussen gesproken en geschreven taal.

3 Functies van geschreven taal	
3.1	Kinderen weten dat geschreven taalproducten zoals briefjes, brieven, boeken en tijdschriften een communicatief doel hebben.
3.2	Kinderen weten dat symbolen zoals logo's en pictogrammen verwijzen naar taalhandelingen.
3.3	Kinderen zijn zich bewust van het permanente karakter van geschreven taal.
3.4	Kinderen weten dat tekenen en tekens produceren mogelijkheden bieden tot communicatie.
3.5	Kinderen weten wanneer er sprake is van de taalhandelingen 'lezen' en 'schrijven'. Ze kennen het onderscheid tussen 'lezen' en 'schrijven'.

4 Relatie tussen gesproken en geschreven taal	
4.1	Kinderen weten dat gesproken woorden kunnen worden vastgelegd op papier en met audio / visuele middelen.
4.2	Kinderen weten dat geschreven woorden kunnen worden uitgesproken.
4.3	Kinderen kunnen woorden als globale eenheden lezen en schrijven. Voorbeelden: de eigen naam en namen van voor het kind belangrijke personen / dingen, logo's en merknamen.

De meeste kinderen gaan op een gegeven moment uit zichzelf experimenteren met letters, maar sommige kinderen niet. Deze kinderen hebben extra begeleiding nodig, omdat experimenteren met letters een belangrijke voorbereiding is op het leren lezen en schrijven. Kinderen doorlopen een bepaalde ontwikkeling bij het leren schrijven die uit vijf verschillende fases bestaat:

1. Tekeningetjes.
2. Niet herkenbare krabbels.
3. Reeksen van letterachtige vormen of letters.
4. Elke klank hoort bij een letter.
5. Invented spelling dat houdt in, een soort fonetisch schrift. Kinderen laten onopvallende fonetische kenmerken van gesproken woorden weg, zoals stemloze medeklinkers en de stomme 'e'. Kinderen schrijven bijvoorbeeld RAMLAR in plaats van het woord rammelaar. Deze fase van invented spelling bereiken de meeste kinderen eind groep twee.

Wanneer een kind helemaal geen interesse heeft in zelf 'schrijven' of in de tweede helft van groep twee alleen nog maar krabbels maakt, is het van belang voor de lees- en schrijfontwikkeling dat je daar aandacht aan besteedt. Probeer elke dag met het kind iets aan schrijfactiviteiten te doen. Voordat je besluit een kleuter extra te stimuleren is het van belang om te weten hoe de schrijfontwikkeling is verlopen en op welk niveau het kind zich bevindt. Verder moet je nagaan of het kind uit zichzelf schrijft en de functie daarvan inziet. Deze vaardigheden kun je observeren aan de hand van de checklist van kleuters.

In de begeleiding zijn drie zaken van belang:

1. Er moet een zinvolle aanleiding zijn om te schrijven (bijvoorbeeld oma is jarig).
2. Het schrijven moet een doel hebben (oma feliciteren).
3. Het schrijven moet aan iemand gericht zijn (oma).

Door schrijfactiviteiten zinvol te maken, raken kinderen meer gemotiveerd om te schrijven en zien ze dat het nut heeft om het te leren.

Tips bij achterstand in tussendoel 3 en 4.

- Sluit zo veel mogelijk aan bij de belevingswereld van het kind en laat het kind zoveel mogelijk zelf bepalen wat het gaat schrijven.
- Bied zoveel mogelijk materiaal aan en ga na wat de voorkeuren van het kind zijn.
- Lees samen met het kind de gemaakte schrijfproducten, zodat de directe relatie tussen lezen en schrijven gelegd wordt.
- Schrijf zelf bij een gemaakt werkstuk van een kind wat hij erover te vertellen heeft. Zo ziet het kind ook de koppeling tussen gesproken en geschreven taal.
- Woordkaartjes en pictogrammen in het lokaal helpen de kinderen om zelf woorden te schrijven.
- Verbeter nooit spelfouten in de schrijfproducten van kleuters. Het gaat namelijk puur om de inhoud van de geschreven boodschap. Je kunt wel het juiste woordbeeld erbij zetten als je vindt dat de leerling daaraan toe is.

Tussendoel 5: Taalbewustzijn.

5	Taalbewustzijn
5.1	Kinderen kunnen woorden in zinnen onderscheiden.
5.2	Kinderen kunnen onderscheid maken tussen de vorm en de betekenis van woorden.
5.3	Kinderen kunnen woorden in klankgroepen verdelen zoals bij kin-der-wa-gen.
5.4	Kinderen kunnen reageren op en spelen met bepaalde klankpatronen in woorden; eerst door eindrijm (pan rijmt op Jan) en later met behulp van beginrijm (Kees en Kim beginnen allebei met de k).
5.5	Kinderen kunnen fonemen als de kleinste klankeenheden in woorden onderscheiden, zoals bij p-e-n.

Kinderen leren naarmate ze taalvaardiger worden naast de inhoud van taal, zich ook te richten op de vormaspecten van de taal. Ze leren dat zinnen uit losse woorden zijn opgebouwd, dat woorden uit verschillende lettergrepen kunnen bestaan en uiteindelijk dat woorden zijn opgebouwd uit losse klanken. Bovendien leren ze onderscheid maken tussen de vorm en de inhoud van woorden. Dat houdt in dat ze weten dat het woord reus korter is dan het woord kabouter. Dit bewustzijn heet taalbewustzijn of metalinguïstisch bewustzijn.

Vaardigheden op klankniveau zijn belangrijk om reflecties op klankaspecten van gesproken en geschreven taal mogelijk te maken. Daarbij zijn klankonderscheiding en klankarticulatie van groot belang.

Klankonderscheiding betekent dat kinderen in staat zijn via het gehoor spraakklanken van elkaar te onderscheiden.

Klankarticulatie wil zeggen dat kinderen spraakklanken in woorden correct kunnen uitspreken.

Als een kleuter kan manipuleren met woorden op klankniveau heeft hij een fonemisch bewustzijn ontwikkeld. Het is aan te raden om kleuters met een zwak fonemisch bewustzijn activiteiten aan te bieden waarmee ze hun fonologische vaardigheden en letterkennis kunnen ontwikkelen om mogelijke problemen met leren lezen in groep 3 zoveel mogelijk te voorkomen.

Auditieve analyse is het kunnen opdelen van een gesproken woord in losse klanken. Als een oudere kleuter hier moeite mee heeft, moet je dit spelenderwijs stimuleren.

Auditieve synthese is losse klanken kunnen samenvoegen tot één woord. Het is verstandig om bij alle leerlingen in je groep in de tweede helft van groep 2 na te gaan of ze hele woorden kunnen maken van losse klanken. Ook deze oefening zul je spelenderwijs moeten stimuleren.

Het is niet de bedoeling dat je de bovenstaande oefeningen gaat trainen met een kind. Je kunt analyseren en synthetiseren op een vrij natuurlijke manier oefenen. Enkele voorbeelden zijn:

- Dagprogramma opschrijven, letters na elkaar uitspreken terwijl u het woord opschrijft.
- Ditzelfde kan met namen van kinderen, dagen van de week, verrassingsactiviteit.
- Woordkaartjes in de klas ophangen, zoals boeken, kast, deur enzovoort.
- ABC-muur.

Tussendoel 6: Alfabetisch principe.

6	Alfabetisch principe
6.1	Kinderen ontdekken dat woorden zijn opgebouwd uit klanken en dat letters met die klanken corresponderen en leggen de foneem-grafeemkoppeling.
6.2	Kinderen kunnen door de foneem-grafeemkoppeling woorden die ze nog niet eerder hebben gezien, lezen en schrijven.

Letterkennis is de belangrijkste voorspeller van het lees- en spelling- succes. Tussendoel 6.2 zal voor de meeste kleuters pas in groep 3 aan de orde komen. Letterkennis is soms best lastig omdat kinderen in aanraking komen met allerlei lettertypen: hoofdletters, kleine letters, drukletters of geschreven letters in allerlei handschriften.

Tussendoel 7: Functioneel 'schrijven' en 'lezen'.

7	Functioneel 'schrijven' en 'lezen'
7.1	Kinderen schrijven functionele teksten, zoals lijstjes, brieven, opschriften en verhaaltjes.
7.2	Kinderen lezen zelfstandig prentenboeken en eigen en andermans teksten.

Dit tussendoel komt vooral aan de orde in de schrijf- en leeshoek.

Aandachtspunten voor de signalering.

Een belangrijk observatiepunt is de mate waarin kinderen op een functionele manier met geschreven taal omgaan. Daarbij is het goed om te weten hoeveel en welke letters kinderen al in groep 2 verwerven. Enkele voorbeelden om letterkennis vast te stellen:

- Letters stempelen die hij zegt te kennen. Controleer daarna of hij de gestempelde letters kan benoemen.
- Maak een groot blad met grote letters die de leerling kan inkleuren. Laat hem de letters kleuren die hij kent en controleer dan het benoemen. Je bevindingen kun je op de checklist noteren.

Het niet kunnen onthouden van willekeurige reeksen kan een signaal zijn voor dyslexie. Ze kunnen bijvoorbeeld kleurnamen, namen van kinderen in de klas, namen van de dagen van de week, namen van cijfers en namen van letters niet onthouden.

Enkele voorbeelden van activiteiten om letterkennis te vergroten:

- Stempels
- Magnetische letters
- Typmachine
- Grote drukletters uit tijdschriften
- ABC boek maken
- Letter groeiboek maken

Houd bij de aanbidding van de letters de volgende volgorde aan:

1. **Identificatie:** stukje voorlezen uit een ABC-boek met de betreffende letter; benadruk de letter waar het om gaat door hem aan te wijzen, op te schrijven en hem op verschillende manieren aan te bieden. (bijvoorbeeld in een verhaaltje, een liedje of een gedicht). Kinderen leren op allerlei manier de letter te herkennen.
2. **Manipulatie:** de kleuters gaan zelf aan de slag met de letter door hem te stempelen, te schrijven, te typen, er plaatjes bij te zoeken voor woorden waarin de letter voorkomt enzovoort.
3. **Letter/klank-koppeling:** simultaan schrijven en verklanken van de letters, los en in korte woorden die de kinderen bedenken, met als doel de relatie tussen de letter en de bijbehorende klank in te slijpen. Voor het inslijpingsproces is het van belang dat de kleuters zoveel mogelijk zelf mogen schrijven en daarbij zelf de klank produceren. De rol van de leerkracht is vooral hardop denken en voordoen waar nodig. Alles wat de kinderen al zelf kunnen, moeten ze vooral zelf doen.

De activiteiten moeten speels en niet eisend zijn. Het is raadzaam om een letter in combinatie met een concrete afbeelding aan te bieden.

3.4 Interventies in groep 1 en 2.

Wat is belangrijk bij kleuters?

1. Stimulerende omgeving op school:
 - Aanbieden van verschillend leesmateriaal.
 - Inrichten van een lees-en schrijfhoek.
 - Toegankelijk maken van materialen.
 - Werken met een lettermuur of ABC-muur.
 - Werken met een digitaal schoolbord.
2. Betekenisvolle activiteiten in de klas:
 - Gebruik van 'ankers' (iets wat kinderen aanspreekt en nieuwsgierig maakt).
 - Gebruik van 'routines' (bepaalde betekenisvolle activiteiten die dagelijks op een voor leerlingen bekende en vanzelfsprekende manier terugkomen).
3. Voorbeeldfunctie van de leerkracht.
4. Ondersteunende thuissituatie.
 - Belangrijk is om ouders zo veel mogelijk aan te moedigen om hun kind voor te lezen of om samen prentenboeken te bekijken (bibliotheek, internet, reclamefolders, tijdschriften).
 - Ook zijn er thuis voldoende aanleidingen om te schrijven (boodschappenlijstjes).
 - Rijmspelletjes/taalspelletjes (ik zie, ik zie wat jij niet ziet en begint met de letter...). Vertel ouders dat de letters niet worden uitgesproken zoals in het alfabet maar zoals je de klank uitspreekt.
 - Goede kinderprogramma's op de televisie (Sesamstraat en z@pp). Samen kijken met het kind en erover praten.

- Thuis bezig zijn met lezen en taal mag niet geforceerd worden. Het moet leuk blijven en spelenderwijs en zonder dwang gebeuren.

Suggesties die gericht zijn op de beginnende geletterdheid zijn onder andere te vinden in het boek 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie'³ op blz. 31 t/m 43 en hierboven in hoofdstuk 3.2.

3.5 De voorschotbenadering.

De voorschotbenadering is een programma dat bedoeld is voor kleuters in groep 2 waarbij de ontwikkeling van het fonemisch bewustzijn en de letterkennis achterblijft ten opzicht van hun klasgenoten. Dit is het enige wetenschappelijk onderbouwde programma dat in Nederland beschikbaar is. Het programma kan ingezet worden in de tweede helft van groep 2.

Het doel van de voorschotbenadering is om leesproblemen zo veel mogelijk te voorkomen door kleuters alvast een voorschot te geven op de leesinstructie in groep 3.

Het programma biedt oefening voor:

- Het aanleren van de klank-letterkoppeling.
- Fonemisch bewustzijn.

De leerling wordt gestimuleerd gebruik te maken van spontane spellingen (invented spelling).

De activiteiten zijn uitdagend en motiverend voor de leerling en leiden altijd tot een succeservaring.

Bij de uitvoering is het belangrijk om er voldoende tijd voor uit te trekken en een leerling nooit te 'pushen'.

Het programma wordt uitgevoerd individueel of in groepjes van maximaal 5 kleuters.

De voorschotbenadering bestaat uit drie fasen:

1. Identificatie van klanken/letters.
De leerling leert letters herkennen in een korte tekst of in een rijmpje.
2. Manipulatie van klanken/letters.
De leerling oefent het analyseren van woorden en het synthetiseren van klanken tot woorden.
3. Klank-letterkoppeling aanleren.
De leerling leert spelenderwijs de klank-letterkoppeling om zo de relatie tussen de letter en de bijbehorende klank in te slijpen. De leerling schrijft de letter terwijl hij hem uitspreekt.

Een uitgebreide beschrijving van de voorschotbenadering is te vinden in het boek 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1 en 2' op blz. 55 t/m 60.

³ Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1-2 (2008)

3.6 Stappenplan groep 1.

Een uitgebreide beschrijving van de acties en interventies die hieronder in het stappenplan vermeld staan, zijn uitvoerig terug te lezen in het boek 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1 en 2'.

Tijdstip.	Actie.	Wat doe je of neem je af?	Wie?
1 In kaart brengen beginsituatie.	Inlakesprek met ouders. Inschrijfformulier Overdracht voorschool – groep 1.	Letten op bijzonderheden. Ouders komen op school voor intakegesprek en krijgen inschrijfformulier. Dit vullen ze in. Specifiek navraag doen naar taal-spraakontwikkeling. Gesprek tussen leiding voorschool en leerkracht groep 1 aan de hand van overdrachtsformulier.	Directie - Administratie Leiding voorschool - Leerkracht gr. 1
2 November Interventieperiode 1 November – Januari	Leerlingbespreking. Activiteiten in de groep.	Mogelijk ook bij Kinderdagverblijf informeren. Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren. Stimuleren van geleiterdheid middels de uitgangspunten van beginnende geleiterdheid.	Leerkracht - Intern Begeleider Ouders
3 Meeetmoment 2 Januari/Februari/Maart	Leerlingbespreking. Eventueel signaleringslijst voor Kleuters ⁴ invullen. Handelingsadviezen opstellen.	Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren. Lijst invullen voor leerlingen die onvoldoende opsteken van het aanbod aan geleterde activiteiten.	Leerkracht - Intern Begeleider
4 Interventieperiode 2 Januari – Juni	Activiteiten in de groep/kleine groep.	Handelingsadvies opstellen voor leerlingen die onvoldoende opsteken van het aanbod aan geleterde activiteiten.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
5 Meeetmoment 3 Juni/Juli	CITO – Taal voor Kleuters M1 ⁵ . Activiteiten in de groep/kleine groep. CITO – Taal voor Kleuters E1. Eventueel signaleringslijst voor Kleuters invullen. Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Eindevaluatie. Eindsituatie en effecten van interventies vastleggen in leerlingrapport.	Taal voor Kleuters M1 afnemen bij leerlingen die minimaal 6 maanden op school zitten. Handelingsadviezen uitvoeren. Taal voor Kleuters E1 afnemen bij herfstleerlingen die minimaal 6 maanden op school zitten waarbij in Januari/februari deze toets nog niet is afgenomen (nummering E1). En ook bij leerlingen die in Januari/februari onvoldoende hebben gescoord, III-IV en V niveau. Lijst invullen voor leerlingen die onvoldoende opsteken van het aanbod aan geleterde activiteiten. Registratieformulier invullen ⁶ . Handelingsadviezen evalueren. Overdrachtsverslag maken voor volgende leerkracht.	Leerkracht - Remedial teacher - Ouders Leerkracht Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider

Als aanvullend toetsmateriaal kan er bij de kleuters ook gebruik gemaakt worden van de CITO – TAKtoets⁷.

⁴ Signaleringslijst voor Kleuters – Bijlage 2 (uit Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1-2)

⁵ Taal voor Kleuters – CITO LOVS (2009)

⁶ Registratieformulier wat gebruikt wordt op de Rubenshof in groep 1 en 2, wordt 3 x per jaar ingevuld

⁷ Taaltoets alle Kinderen – CITO (2001)

3.7 Stapplan groep 2.

Een uitgebreide beschrijving van de acties en interventies die hieronder in het stappenplan vermeld staan, zijn uitvoerig terug te lezen in het boek 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1 en 2'.

Tijdstip.	Actie.	Wat doe je of neem je af?	Wie?
1	In kaart brengen beginsituatie Augustus/September	Overdracht groep 1 – groep 2. Handelingsadviezen opstellen.	Leerkracht gr. 1 en gr. 2 Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
2	Interventieperiode 1 September – November	Activiteiten in de groep. Gericht aanbod verkrijgen voor leerlingen met een onvoldoende klankbewustzijn (fonemisch bewustzijn) en letterkennis.	Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
	November	Leerlingbespreking. Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. CITO Screeningsinstrument Beginnende geletertheid B2 ⁸ .	Leerkracht - Intern Begeleider Leerkracht
3	Meetmoment 1 Januari/Februari/Maart	Afname CITO LOVS-toetsen. Eventueel signaleringslijst voor Kleuters invullen. Afname Kleutertoetsen ¹⁰ .	Leerkracht Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Maart	Effect interventies vaststellen en handelingsadviezen bijstellen of opstellen. Leerlingbespreking.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider Leerkracht - Intern Begeleider
	Maart/April	CITO Screeningsinstrument Beginnende geletertheid E2.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
4	Interventieperiode 2 Maart – Juni	Activiteiten in de groep. Aanbod verkrijgen voor leerlingen met onvoldoende klankbewustzijn en letterkennis. Extra begeleiding bieden middels de voorschotbenadering.	Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Ouders

⁸ Screeningsinstrument Beginnende Geletertheid groep 2 en 3 – CITO LOVS (2009)

⁹ Rekenen voor Kleuters – CITO LOVS (2010)

¹⁰ Kleutertoetsen – Bijlage 3a-3b-3c-3d-3e (uit Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1-2)

5	Meetmoment 2 Juni/Juli	Afname CITO LOVS-toetsen.	Afnemen E2 (IV en V scorende leerlingen bij toets M2, eventueel III): - CITO Taal voor Kleuters E2 - CITO Rekenen voor Kleuters E2	Leerkracht
		Signaleringslijst voor Kleuters invullen.	Lijst invullen voor leerlingen die onvoldoende opsteken van het aanbod aan geletterde activiteiten.	Leerkracht
		Afname Kleutertoetsen.	Bij risicoleerlingen deze toetsen afnemen: - Kleurentoets voor kleuters - Toets auditieve analyse voor kleuters - Toets auditieve synthese voor kleuters - Letters benoemen voor kleuters - Invented spelling	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
		Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Eindevaluatie. Eindsituatie en effecten van interventies vastleggen in leerlingrapport.	Registratieformulier invullen. Handelingsadviezen evalueren. Overdrachtsverslag maken voor volgende leerkracht.	Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider

Als aanvullend toetsmateriaal kan er bij de kleuters ook gebruik gemaakt worden van de CITO – TAKtoets.

4. Het protocol in groep 3

4.1 Het leesonderwijs in groep 3.

In groep 3 begint de formele leesinstructie. Kinderen leren dan de elementaire leeshandeling: de basistechniek om korte geschreven woorden te decoderen door de letters achtereenvolgens de verklanken en die afzonderlijke klanken vervolgens weer samen te voegen tot een woord. Min of meer tegelijkertijd leren kinderen ook de elementaire spelhandeling waarbij het gaat om het analyseren van het gesproken woord in klanken en het daaraan koppelen van de juiste letter.

In het eerste half jaar, de periode van het aanvankelijk technisch lezen, ligt de nadruk op het toepassen van deze basistechnieken bij het aanleren van alle mogelijke letter-klankcombinaties die er zijn.

In de periode erna, het voortgezet technisch lezen, wordt de nadruk verlegd naar het snel en accuraat uitvoeren van de leeshandeling met steeds complexere woordstructuren en krijgt ook het schrijven steeds meer aandacht. Naarmate kinderen meer letters kennen en meer leeservaring opdoen, neemt de leessnelheid toe en vindt er een zekere mate van automatisering plaats. Veel voorkomende woordjes als lidwoorden en voorzetsels, maar ook sommige zelfstandige naamwoorden, worden op een gegeven moment direct herkend. Dat betekent dat kinderen deze woorden niet meer letter-voor-letter hoeven te verklanken, maar het woordbeeld met de bijbehorende klankvorm en betekenis direct uit het geheugen kunnen ophalen. We spreken dan van directe woordidentificatie. Naarmate er meer woorden automatisch worden verwerkt, neemt de leessnelheid toe en is er meer ruimte in het geheugen voor processen die nodig zijn voor tekstbegrip. De leessnelheid heeft dus een sterke relatie met begrijpend lezen. Zwakke lezers raken vaak de draad van het verhaal kwijt, omdat ze al hun aandacht moeten richten op het verklanken van wat er staat. Dit is het belangrijkste probleem bij beginnende lezers.

De begeleiding zal daarom in groep 3 met name gericht zijn op de letterkennis en het versnellen van het leesproces, ter bevordering van het leesbegrip.

De vier belangrijke periodes in groep 3.

1. *Periode aanvang groep 3 tot de herfstvakantie.*
De nadruk ligt op directe instructie van de elementaire leeshandeling en op het verwerven van letterkennis en het ontwikkelen van klankbewustzijn.
2. *Periode tussen herfstvakantie en februari.*
Alle letters worden aangeboden.
3. *Periode tussen februari en mei.*
De nadruk ligt op het vergroten van de leessnelheid en het leren lezen van complexere woordstructuren.
4. *Periode van mei tot het einde van het schooljaar.*
De nadruk ligt op de verdere automatisering van het leesproces.

4.2 Tussendoelen Beginnende Geletterdheid in groep 3.

De tussendoelen Beginnende Geletterdheid die voor groep 1 en 2 gelden (hoofdstuk 3.1), gelden in belangrijke mate ook voor groep 3. Ze worden alleen op een hoger niveau aangeboden.

Tussendoel 8, 9 en 10 komen uitvoerig aan bod in groep 3 en hoger.

Tussendoel 8: Technisch lezen en schrijven, start.

8	Technisch lezen en schrijven, start
8.1	Kinderen kennen de meeste letters; ze kunnen de letters fonetisch benoemen.
8.2	Kinderen kunnen klankzuivere (km-, mk- en mkm-)woorden ontsleutelen zonder eerst de afzonderlijke letters te verklanken.
8.3	Kinderen kunnen klankzuivere woorden schrijven.

Er worden nu eisen gesteld aan de letterkennis, het lees- en schrijfniveau en de ontwikkeling van de fonologische vaardigheden. De lees- en schrijfactiviteiten zijn minder vrijblijvend omdat hier een belangrijke basis wordt gelegd voor de verdere schoolloopbaan van de leerlingen.

Het decoderen van losse woorden wordt zo snel mogelijk toegepast in het lezen van korte verhalen, zodat de vaardigheden worden geoefend in een betekenisvolle context. Technisch lezen en begrijpend lezen

worden op deze manier vanaf het begin geïntegreerd, wat het gehele proces van leren lezen vergemakkelijkt.

Het schrijven van letters en woorden is een krachtig middel om letterkennis te ontwikkelen en de elementaire leeshandeling onder de knie te krijgen. Veel beginnende lezers kunnen woordbeelden beter onthouden wanneer ze een woord simultaan schrijven en uitspreken. De schrijfactiviteiten moeten bij voorkeur zo betekenisvol zijn, zodat de leerlingen de functie van schrijven inzien.

Het navertellen of schrijven van een verhaal dat een leerling heeft gelezen is zinvol, omdat het leerkrachten zicht geeft op de vraag in hoeverre de leerling heeft begrepen wat hij heeft gelezen. Het gaat dus altijd om de inhoud en niet om de vorm. Spellingfouten hoeven niet meteen gecorrigeerd te worden (zeker in de eerste helft van groep 3).

Ter afwisseling kunnen leerlingen een verhaal ook naspelen. De manier waarop kinderen een verhaal navertellen, schrijven of spelen, geeft indicaties voor de invulling van de begeleiding.

Tussendoel 9: Technisch lezen en schrijven, vervolg.

9	Technisch lezen en schrijven, vervolg
9.1	Kinderen lezen en spellen klankzuivere woorden (van het type mmkm, mkmm en mmkmm).
9.2	Kinderen lezen korte woorden met afwijkende spellingpatronen en meerlettergrepige woorden.
9.3	Kinderen maken gebruik van een breed scala van woordidentificatietechnieken.
9.4	Kinderen herkennen woorden steeds meer automatisch.

Op het moment dat kinderen de elementaire leeshandeling met mkm-woorden kunnen toepassen, leren ze geleidelijk aan ook moeilijkere woorden lezen. In het leesonderwijs komen achtereenvolgens woorden met medeklinkerclusters en meerlettergrepige woorden aan bod. Ook woorden met afwijkende spellingproblemen worden nu behandeld. Van belang is ook dat het arsenaal van woordidentificatietechnieken wordt uitgebreid. Met het oog op een versnelling van het leesproces is het noodzakelijk dat kinderen leren gebruik te maken van de context en van zinspatronen waarin woorden voorkomen. Ter ondersteuning van het leesproces leren kinderen ook woorden vlot te schrijven.

Tussendoel 10: Begrijpend lezen en schrijven.

10	Begrijpend lezen en schrijven
10.1	Kinderen tonen belangstelling voor verhalende en informatieve teksten en boeken en zijn ook gemotiveerd die zelfstandig te lezen.
10.2	Kinderen begrijpen eenvoudige verhalende en informatieve teksten.
10.3	Kinderen gebruiken geschreven taal als een communicatiemiddel.

Het technisch lezen en schrijven vormen geen doel op zich. In de instructie wordt dan ook veel aandacht besteed aan het begrijpen van teksten en aan het zelf maken en waarderen van teksten. Daarbij is de instructie gericht op het gebruik van geschreven taal als communicatiemiddel. Het scheppen van een goede leesmotivatie is daarbij in het geding. Met name voor kinderen met leesproblemen is van belang dat zij niet in een negatieve spiraal terechtkomen.

4.3 Interventies in groep 3.

Op de Rubenshof wordt in groep 3 Veilig Leren Lezen gebruikt. Hierbij wordt ook gebruik gemaakt van de 'Toets-manager'. Na elk blok worden de leerlingen getoetst en geeft dit programma aan hoe de leerlingen hebben gescoord en welke oefeningen van belang zijn bij de zwakkere leerlingen.

Interventies.

Wat betreft de organisatie van de interventie in groep 3 zijn er verschillende mogelijkheden afhankelijk van de inzet van de leerkracht, van de remedial teacher, dan wel van de inschakeling van een deskundige van buitenaf.

Welke interventies worden wanneer ingeschakeld?

1. *Vinger aan de pols.*

De leerling gaat langzaam vooruit en kan de groepslessen zonder extra begeleiding volgen. De leerkracht volgt de leerling nauwlettend. Bij twijfel maakt hij een leesanalyse en beslist op basis daarvan of er gerichte extra instructie nodig is op een bepaald aspect van het lezen.

2. *Interventie door de leerkracht.*

De leerling gaat voldoende vooruit, maar loopt een steeds grotere achterstand op in vergelijking met het groepsniveau. Deze leerling krijgt gedurende langere tijd extra begeleiding van de leerkracht, gericht op een specifiek aspect van het leesproces en op voorbereidingen van de groepslessen. De computer kan hierbij een heel goed hulpmiddel zijn. De verrichtingen moeten echter wel door de leerkracht bijgehouden worden.

3. *Interventie door remedial teacher.*

De leerling gaat matig vooruit, maar er is nog duidelijk sprake van een stijgende lijn. De interventieperiode wordt gericht op veel lezen en versterken van de lees(deel)vaardigheden en de letterkennis. De leerling wordt één of één of in een klein groepje begeleid. De begeleiding wordt afgestemd op de groepslessen.

4. *Interventie door de ouders.*

Naast de interventies op school is het ook erg belangrijk dat er thuis veel gelezen/voorgelezen wordt. Wat steeds goed in de gaten moeten worden gehouden is de leesmotivatie van een kind. De leerkracht heeft regelmatig contact met de ouders. De leerkracht geeft ouders adviezen over wat de ouders evt. thuis kunnen doen en op welke manier. Belangrijk is om duidelijk te maken aan de ouders dat wat zij thuis doen met hun kind alleen maar extra is. De ouders zijn niet verantwoordelijk voor het wel of niet slagen van de interventie. Als een kind niet gemotiveerd is om thuis te lezen, kan er beter naar alternatieven worden gezocht. Zie voor verdere tips in bijlage 1 'manieren van samen lezen met uw kind'.

Effectieve leesbegeleiding speciaal voor de zwakkere lezers in groep 3.

De drie principes van effectieve leesbegeleiding, betekenisvol leren, sociaal leren en strategisch lezen en schrijven, worden zoveel mogelijk toegepast in de oefenvormen die er zijn voor leerlingen die moeite hebben met leren lezen.

Aandachtspunten bij de effectieve leesbegeleiding zijn:

- Elke dag extra aandacht van de leerkracht in de groep tijdens de groepslessen en minimaal drie keer per week individuele extra leesbegeleiding door de groepsleerkracht of remedial teacher.
- Goede instructie zodat de leerling altijd precies weet wat hij doet en waarom.
- Mogelijkheden tot consolidatie van de leesvaardigheid met een uitgebreid aanbod van aantrekkelijke boeken op beheersingsniveau (stimuleren van zelfstandig lezen).
- Oefenen van (deel)vaardigheden op instructieniveau en direct toepassen in een tekst met hulp van de leerkracht.
- De leesteksten sluiten aan bij de interesses van de leerling.
- Oefenen van leesstrategieën om uiteindelijk allerlei soorten teksten zelfstandig te kunnen lezen.
- Naast de techniek van het lezen vanaf het begin aandacht voor begrijpend lezen.
- In de instructie wordt lezen gecombineerd met schrijven (stellen), omdat deze twee vaardigheden elkaar kunnen versterken. Bij schrijven is het in het begin belangrijk wat de leerling schrijft en niet hoe het schrijft. Spelling komt pas aan de orde als kinderen directe instructie hebben gehad in hoe woorden geschreven worden.
- De effecten van de interventies worden planmatig getoetst.

4.4 Signalering van dyslexie.

Eind groep 3 kan er al uitgesproken worden dat er mogelijk sprake is van dyslexie. Loopt een leerling na een half jaar intensieve, extra ondersteuning achter in de leesontwikkeling en is er met name sprake van een automatiseringsprobleem, dan zou het kunnen zijn dat er sprake is van dyslexie.

Echter uitgebreid onderzoek is dan nog niet per definitie noodzakelijk. Wij adviseren dyslexie pas te laten onderzoeken op z'n vroegst aan het einde van groep 4.

Het vergelijken van toetscores kan wel belangrijke indicaties geven voor een eventuele diagnose. Is er bijvoorbeeld een discrepantie tussen:

- Bekende woorden lezen en nieuwe woorden lezen; als de leerling bekende woorden beter leest dan nieuwe woorden, is dit een indicatie voor globaal lezen als gevolg van zwakke decodeervaardigheden.
- Woorden lezen en tekst lezen; als tekst lezen beter gaat dan woorden lezen, compenseert de leerling zijn zwakke decodeervaardigheden door bijvoorbeeld de zincontext te gebruiken om naar bepaalde woorden te raden.
- Woordrijtjes en dezelfde woorden in een tekst; als een leerling woorden in bijvoorbeeld wisselrijtjes beter leest dan dezelfde woorden in een tekst, dan is er mogelijk sprake van een transferprobleem van geoefende vaardigheden op woordniveau naar tekstniveau.
- Spelling in dictee en functioneel schrijven; als een leerling beter schrijft bij dictees dan bij zelf een verhaal schrijven, dan is er waarschijnlijk sprake van een transferprobleem van geoefende vaardigheden in een gecontroleerde, gestructureerde situatie (wat dictees vaak zijn; in dictees wordt vaak één bepaalde vaardigheid of spellingsregel getoetst) naar een meer open schrijfactiviteit zoals zelfstandig een verhaal schrijven.

Het blijft echter moeilijk om leerlingen met dyslexie te onderscheiden van leerlingen met ernstige leesproblemen, omdat dyslexie geen kwalitatief en kwantitatief nauw omgrensd verschijnsel is. Vandaar ook pas de keuze van onderzoek aan het einde van groep 4.

4.5 Stappenplan groep 3.

Een uitgebreide beschrijving van de acties en interventies die hieronder in het stappenplan vermeld staan, zijn uitvoerig terug te lezen in het boek 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1 - 4'.

Tijdstip.	Actie.	Wat doe je of neem je af?	Wie?
1 Aanvang groep 3 Augustus/September	Beginsituatie vastleggen. Extra ondersteuning zwakke leerlingen binnen de groep.	Gesprek tussen leerkrachten. Registratieformulieren gr 1-2 bespreken en eventuele signaleringslijst. Verfende instructie, begeleidende inoefening en pre-teaching bij zwakke leerlingen.	Leerkracht gr. 1-2 en gr. 3 Leerkracht
2 Meetmoment 1 Oktober/November	Lees- en schrijfvaardigheid toetsen: Herfstsignalering (na ± 8-10 weken).	Bij alle leerlingen afnemen Herfstsignalering, afname volgens methode Vellig Leren Lezen. - Grafemendictee - Fonemendictee - Woorden lezen - Tekst lezen - Audiant (DTLAS) ¹¹ - Audisynth (DTLAS)	Leerkracht
	Analyseren en doortoetsen.	Screeningsinstrument Beginnende Geletterdheid B3 afnemen bij leerlingen die onvoldoende letterkennis hebben: - Fonologisch bewustzijn - Receptieve letterkennis Handelingsadvies opstellen voor zwakke leerlingen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Handelingsadviezen opstellen.	Handelingsadvies opstellen voor zwakke leerlingen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Leerlingbespreking.	Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren.	Leerkracht - Intern Begeleider
3 Interventieperiode 1 Oktober/November - Januari/Februari	Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Stimuleren elementaire lees- en schrijfhandeling.	Registratieformulier ¹² invullen. Uitvoering handelingsadviezen. Zie ook biz. 80-90 uit het boek. - Opbouwen van letterkennis - Decoderen van klankzuivere woorden - Ontwikkeling van fonemisch bewustzijn	Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
4 Meetmoment 2 Januari/Februari	Lees- en spellingvaardigheden toetsen. Winter/lentesignalering (nadat alle letters in de methode zijn aangeboden). CITO - DMT M3 ¹³ . CITO - AVI M3 ¹⁴ . CITO - Woordenschat M3 ¹⁵ . CITO - Spelling M3 ¹⁶ .	Bij alle leerlingen afnemen Wintersignalering, afname volgens methode Vellig Leren Lezen. - Grafemendictee - Fonemendictee Bij alle leerlingen DMT kaart 1 en 2 afnemen. Bij alle leerlingen kaart AVI M3 afnemen. Eventueel doortoetsen. Bij alle leerlingen toets M3 afnemen. Bij alle leerlingen toets M3 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2.	Leerkracht Leerkracht Leerkracht

¹¹ Diagnostiek van technisch lezen en aanvankelijk spellen – Struikisma, van der Leij en Vriejers

¹² Registratieformulier wat gebruikt wordt op de Rubenshof in groep 3, wordt 3x per jaar ingevuld

¹³ DMT en AVI – CITO LOVS (2009)

¹⁴ DMT en AVI – CITO LOVS (2009)

¹⁵ Woordenschat – CITO LOVS (2009)

	Analyseren en doortoetsen.	Bij leerlingen met zwakke technische lees- en/of spellingvaardigheden afnemen: - Screeningsinstrument beginnende geleterdheid M3, Fonologisch bewustzijn Bij onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Analyse toetsresultaten en observaties - CITO Luisteren 1 M3 ¹⁷ Bij onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties Handelingsadvies evalueren en bijstellen of opstellen voor zwakke leerlingen. - Letterkennis - Accuratesse en snelheid van decodeervaardigheden - Functioneel schrijven en spelling Bij onvoldoende letterkennis afnemen: - Grafementoets - Fonemendictie Bij onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - DMT kaart 1 en 2 - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - CITO Spelling M3 - PI-dictie ¹⁸	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
5	Interventieperiode 2a Januari/Februari – April	Effect interventies vaststellen en handelingsadvies bijstellen of opstellen. Optimaliseren letterkennis en vergroten (de)codeervaardigheid.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider Ouders
6	Tussenmeting April	Letterkennis en (de)codeervaardigheid toetsen: Tussensignalering.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
		Effect interventies vaststellen en handelingsadvies bijstellen of opstellen. Leerlingbespreking. Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Automatisering van het leesproces en uitbouwen van spellingvaardigheid. CITO – DMT E3. CITO – AVI E3. CITO – Begrijpend Lezen E3 ¹⁹ . CITO – Woordenschat E3. CITO – Spelling E3. Analyseren en doortoetsen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider Leerkracht - Intern Begeleider Leerkracht - Remedial teacher - Ouders Leerkracht Leerkracht Leerkracht
7	Interventieperiode 2b April – Mei/Juni		Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
8	Meetmoment 3 Mei/Juni		Leerkracht
		Starten bij volgende kaart die bij meetmoment 2 beheerst werd. Afnemen bij alle kinderen. Eventueel doortoetsen. Bij alle leerlingen toets E3 afnemen, Start+Vervolg 2. Bij alle leerlingen toets E3 afnemen. Bij alle leerlingen toets E3 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2. Bij leerlingen met zwakke technische lees-en/of spellingvaardigheden afnemen: - Screeningsinstrument Beginnende geleterdheid E3, Fonologisch bewustzijn Bij onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Screeningsinstrument Beginnende geleterdheid E3, Productieve	Leerkracht Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider

¹⁶ Spelling – CITO LOVS (2006)

¹⁷ Luisteren 1 – CITO LVS (1999)

¹⁸ PI-dictie – Pearson (2001)

¹⁹ Toets Begrijpend lezen – CITO LOVS (2006)

	<p>Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Eindevaluatie. Eindsituatie en effecten van interventies vastleggen in leerlingrapport.</p>	<p>letterkennis - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties - CITO Luisteren 1 E3 Bij onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Letterdictiee (DTLAS) - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties Registratieformulier invullen. Handelingsadviezen evalueren. Overdrachtsverslag maken voor volgende leerkracht.</p>	<p>Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider</p>
--	--	--	---

Als aanvullend toetsmateriaal kan er in groep 3 ook gebruik gemaakt worden van de CITO – TAKtoets.

5. Het protocol in groep 4

5.1 Het leesonderwijs in groep 4.

De begeleiding in groep 4 is vooral gericht op het voortgezet technisch lezen, begrijpend lezen, de leesmotivatie en het schrijven.

De begeleiding die bij kinderen van groep 3 is ingezet, wordt ook in groep 4 voortgezet. In groep 4 neemt de complexiteit van het leesproces toe. Begrijpend lezen neemt een centrale plaats in, hoewel (voortgezet) technisch lezen nog steeds een belangrijk aandachtspunt blijft. Leerlingen die met zwakke technische leesvaardigheden naar groep 4 gaan, krijgen het nu extra moeilijk. De teksten worden langer en complexer qua structuur en zinslengte. Deze kinderen verdienen extra aandacht, omdat ze anders vastlopen in de begrijpend leeslessen, taallessen en de zaakvakken. Ook zullen sommige kinderen met hardnekkige lees- en spellingproblemen ander probleemgedrag ontwikkelen als gevolg van de oplopende frustraties die ze opdoen bij leertaken waarbij een beroep wordt gedaan op de schriftelijke taalvaardigheid (lezen, spellen en stellen).

Er zullen ook kinderen zijn die in groep 3 aardig mee konden komen, maar in groep 4 ineens problemen krijgen omdat ze bij een toenemende complexiteit van de woorden en teksten bij nader inzien toch geen sterke decodeervaardigheden hebben ontwikkeld.

Er zullen relatief intelligente leerlingen zijn die ineens in groep 4 problemen krijgen met spelling. Spelling is in sommige opzichten moeilijker dan lezen: bij spelling moeten kinderen woordvormen zelf reproduceren door ze op te halen uit het geheugen en/of spellingsregels toe te passen. Lezen is wat dat betreft passiever, omdat de woorden voor je neus staan.

Een andere groep leerlingen krijgt in groep 4 ineens moeite met het begrijpen van de teksten als gevolg van een beperkte woordenschat. Dit zullen vooral allochtone leerlingen zijn en kinderen die opgroeien in een taalarme omgeving. Zij raken de draad van het verhaal snel kwijt, omdat ze te weinig woordbetekenissen kennen. Kortom, in groep 4 zijn er verschillende risicogroepen.

Over het algemeen vindt door een toename van complexiteit van het leesproces een verdichting van de leesproblemen plaats. Een leerling die te weinig begrijpt van de teksten die hij leest, zal minder gemotiveerd zijn om te lezen. Door minder te lezen bouwt hij langzamerhand een steeds groter wordende achterstand op in leeservaring en doordat hij te weinig leest, loopt hij het risico dat zijn decodeervaardigheden achteruit gaan.

Voor leerkrachten in groep 4 ligt hier een belangrijke taak. Groep 4 wordt door velen gezien als een soort laatste kans: 'als je nu niet leert lezen, dan leer je het nooit'. Leerkrachten moeten ervoor zorgen dat zoveel mogelijk kinderen het alfabetisch principe alsnog onder de knie krijgen. Dat betekent goede lees- en spellinginstructie die aansluit bij het niveau dat de leerling op dat moment heeft.

Risicoleerlingen in groep 4.

In groep 4 kunnen leerlingen om verschillende redenen vastlopen bij het leren lezen. Wat zijn de meest voorkomende kwetsbare groepen?

1. Zwakke lezers uit groep 3.

- **Leerlingen met matige lees-en/of spellingproblemen.**
Dit zijn de leerlingen die leesproblemen hadden in groep 3, extra begeleiding kregen en daarvan profiteerden maar aan het einde van groep 3 nog niet volledig op groepsniveau lezen. Van deze leerlingen bestaat er een handelingsplan dat verder uitgevoerd kan worden. Hier wordt meteen mee gestart in groep 4.
- **Leerlingen met ernstige lees-en/of spellingproblemen.**
Van deze leerlingen is in groep 3 vastgesteld dat ze hardnekkige lees-en/of spellingproblemen hebben. Ondanks de intensieve, gerichte begeleiding die ze in groep 3 kregen, behoorden ze voortdurend tot de 10% zwakst scorenden op landelijk genormeerde toetsen. Deze groep zal steeds meer moeite krijgen in groep 4. Deze leerlingen hebben speciale en intensieve begeleiding nodig die gericht is op het aanleren van leesstrategieën en (op den duur) compensatietechnieken.

2. Leerlingen met een specifieke uitval.

Sinds de beleidsmaatregel Weer Samen Naar School blijven steeds meer kinderen met speciale of specifieke behoeften in het basisonderwijs.

- Kinderen met spraak-taalontwikkelingsstoornissen.
- Kinderen met ADHD.

- Kinderen die autistiform gedrag vertonen.

Er zal bij deze groep een verdichting te zien zijn van de problematiek. Wanneer lees- en spellingproblemen of dyslexie samen gaan met andere stoornissen, spreken we van co-morbiditeit. Dit heeft dan ook weer consequenties voor de invulling van de begeleiding.

3. Zittenblijvers.

Deze leerlingen hebben groep 3 gedoubleerd met als belangrijkste reden hun problemen met leren lezen. Deze leerlingen kunnen mogelijk weer nieuwe problemen krijgen in groep 4.

4. Tweede-taalleerders.

Het is voor leerkrachten moeilijk na te gaan of de leesproblemen veroorzaakt worden door de zwakke beheersing van het Nederlands of door een algemener onvermogen om te leren lezen (met andere woorden, hebben deze kinderen ook moeite met lezen in de moedertaal). Op dit moment zijn er nauwelijks mogelijkheden in het Nederlandse onderwijs om dyslexie vast te stellen bij allochtone leerlingen. Extra observatie en interventie is dan noodzakelijk. Zie hiervoor blz. 120²⁰.

5.2 Interventies in groep 4.

Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat leesinterventies voor het negende levensjaar moeten aanvangen, willen ze effect hebben. Dit heeft te maken met de grote mate van plasticiteit van het brein van jonge kinderen en het feit dat verkeerde lees-en spellinggewoonten nog niet dusdanig zijn ingeslepen dat ze bijna niet meer af te leren zijn. Groep 4 wordt hierdoor door velen gezien als een soort laatste kans; als je het nu niet leert, dan leer je het nooit. Hier ligt dus een belangrijke taak voor leerkrachten in groep 4. Maar het betekent niet dat gerichte instructie en oefening daarna niet meer zinvol zal zijn.

De belangrijkste doelstelling is het bereiken van een zo hoog mogelijk niveau van functionele geletterdheid. Dit houdt in dat kinderen de lees-en schrijfvaardigheid beheersen die past bij hun levensomstandigheden. De leesbegeleiding in groep 4 is met name gericht op (voortgezet) technisch lezen, begrijpend lezen en leesmotivatie.

Als een leerling begrijpt wat hij leest en geïnteresseerd is in het onderwerp, zal hij er ook meer lol aan beleven en zal hij eerder geneigd zijn uit zichzelf nog eens een boek te pakken. Deze basismotivatie is nodig om het lezen verder te ontwikkelen.

Na het vaststellen van de lees-en spellingvaardigheid zijn er voor de keuze van begeleiding 3 vragen van belang:

1. Heeft de leerling extra begeleiding nodig? Zo ja, kan de interventie in de groep plaatsvinden?
2. Zijn de leesproblemen zo ernstig en hardnekkig dat er zeer intensieve interventie moet plaats vinden? Zo ja, is hulp van een RT op school voldoende of is externe deskundigheid gewenst?
3. Zijn de spellingproblemen ernstiger dan de leesproblemen? Zo ja, dan zal de aandacht voornamelijk gericht zijn op het verbeteren van de spellingvaardigheid en zal de leesbegeleiding minder intensief zijn.

De leerkracht bepaalt met de IB welk type interventie op dit moment het best past bij de leerling:

- Interventie in de groep door leerkracht
- Interventie in de groep door RT
- Interventie buiten de groep door RT
- Interventie buiten de groep door externe leesdeskundige.

Bij de keuze van de interventie wordt ook gekeken naar de mogelijkheden binnen de school. Zie ook blz. 149-160 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1-4'.

Interventie bij spellend lezen.

Doel is het verkorten (versnellen) van de leeshandeling. Deze interventie ziet er in essentie niet anders uit dan beschreven in groep 3.

Een bekende oefenvorm is het lezen van structuurrijtjes. De meest effectieve werkvorm is wanneer de lettercombinatie waarom het in het rijtje draait eerst gemarkeerd wordt aangeboden en daarna zonder kleur wordt herhaald.

De methode Leeslijn/Leesweg die wij op school gebruiken, sluit hierbij perfect aan.

Het is in groep 4 ook belangrijk dat er gerichte aandacht wordt gegeven aan de lettergreepstructuur van meerlettergrepige woorden. Specifieke werkvormen zijn te vinden in de map 'Speciale leesbegeleiding' van Luc Koning. Deze map is op school aanwezig.

²⁰ Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1-4 (2001)

Laat bij oefeningen die gericht zijn op het verhogen van de leessnelheid de tijdsdruk weg zodra het kind leesfouten gaat maken. Tempoverhoging mag nooit ten koste gaan van de accuratesse. Spellende lezers die veel leesfouten maken hebben over het algemeen een ernstig leesprobleem. De interventie bij deze leerlingen is in eerste instantie gericht op het versterken van de decodeervaardigheden door ze nauwkeurig en vlot hardop te leren spellen.

Interventie bij radend lezen.

Er kan onderscheid gemaakt worden tussen fouten die in de context passen (anticipatiefouten) en fouten die op blindelings raden duiden. Er wordt meestal snel en onnauwkeurig gelezen. Wat is belangrijk bij radende lezers?

- **Tempoverlaging.**
Terugpakken naar spellend lezen en van daaruit het leesproces versnellen. Als een leerling woorden accuraat spellend kan lezen, wordt overgestapt op grotere verwerkingseenheden (medeklinkerclusters en klinkcombinaties).
- **Zelfreflectie.**
Een middel kan zijn om een bandopname te maken van een gelezen bladzijde. De leerkracht en de leerling beluisteren vervolgens samen de opname. Deze werkvorm stimuleert zelfreflectie en zelfverbetering.

Geen interventie, wel oefenen.

Leerlingen die in groep 4 een matige score hebben op de AVI-toetsen in combinatie met een stevige C-score of hoger op de DMT, hebben in principe geen intensieve begeleiding nodig in het voortgezet technisch lezen. Extra oefening van de leesvaardigheid en het leestempo is echter wel nodig. De leerling zal veel moeten lezen, het liefst samen met een betere lezer (medeleerling, leerling uit hogere groep, ouder).

De leerling moet zelf de mogelijkheid hebben een boek te kiezen die hem interesseert, zodat de motivatie maximaal is.

Een andere werkvorm is boekje-bandje.

Interventie bij spelling.

Oorzaken kunnen zijn:

- Onvolledige kennis van letter-klankkoppelingen
- Zwakke auditieve en/of visuele vaardigheden
- Niet geautomatiseerde deelvaardigheden
- Gebrekkige kennis van de spellingregels
- Gebrekkige inslijping van onregelmatig gespelde woorden of leenwoorden.

Het is van belang eerst goed onderzoek te doen naar de achterliggende oorzaak of oorzaken van de spellingproblemen. Dit gebeurt met spellingtoetsen met als aanvulling een analyse van spontane schrijfproducten van het kind.

- Wat is het spellingniveau?
- Welke informatie levert de foutenanalyse op?
- Welke soorten fouten maakt de leerling?
- In welke mate is de spellingvaardigheid geautomatiseerd?
- Heeft de leerling voldoende oefenmogelijkheden gehad?
- Welke bijkomende factoren beïnvloeden de spellingontwikkeling?

Als bovenstaande vragen beantwoord zijn kan er gestart worden met de interventie middels een handelingsplan.

Vaardigheden zullen sneller beklijven als oefening plaatsvindt in een betekenisvolle context.

Doel moet bekend zijn, onderwerp moet interessant zijn en niet alleen de vorm maar ook de inhoud en de manier waarop het product ontstaan is moet bekeken worden.

Interventie bij begrijpend lezen.

In groep 4 verschuift de aandacht van technisch lezen steeds meer naar begrijpend lezen. Bij zwakke lezers zal technisch lezen echter nog steeds relatief veel aandacht vragen. De aansluiting op begrijpend leesmethodes zal niet makkelijk zijn voor deze leerlingen. Er zullen vaak hulpmiddelen nodig zijn zoals voorlezen van teksten, voorbereiden van teksten thuis en audio-opnames van de teksten. Dit geldt ook voor de zaakvakken.

Interventies zijn over het algemeen gericht op het aanleren van strategieën met behulp waarmee de leerling teksten kan analyseren. De leerkracht kan dit doen door middels van 'wederkerend onderwijzen':

1. Voorspellen
2. Vragen stellen

3. Samenvatten
4. Uitleggen/verklaren.

Interventie bij woordenschat.

Er is een wederzijdse relatie tussen lezen en woordenschatontwikkeling. Zwakke lezers doen vergeleken met goed lezende groepsgenoten normaal gesproken minder leeservaring op. Als gevolg daarvan lopen ze geleidelijk aan een achterstand op in de woordenschatontwikkeling en komen ze steeds vaker woorden in teksten tegen waarvan ze de betekenis niet kennen. Dit bemoeilijkt het tekstbegrip.

Er moet daarom expliciet aandacht worden besteed aan nieuwe woorden in een tekst. Leerlingen kunnen nieuwe woorden makkelijker onthouden wanneer ze woordassociaties kunnen maken. Deze woordassociaties kunnen ze maken op basis van overeenkomsten in betekenis, maar ook op basis van overeenkomst in schrijfwijze.

Daarnaast is het zinvol om leerlingen woorddefinities of een omschrijving van de nieuwe woorden te laten bedenken en op te laten schrijven. Geleerde woorden kunnen het beste op een gesystematiseerde manier worden verzameld (eigen woordenboek).

Onderzoek heeft aangetoond dat gerichte, directe instructie in woorden leren en het aanleren van strategieën die nodig zijn bij het leren van woorden leidt tot een toename in specifieke woordkennis en een verbetering op het gebied van begrijpend lezen.

5.3 Stappenplan groep 4.

Een uitgebreide beschrijving van de acties en interventies die hieronder in het stappenplan vermeld staan, zijn uitvoerig terug te lezen in het boek 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 1 - 4'.

Tijdstip.	Actie.	Wat doe je of neem je af?	Wie?
1 Aanvang groep 4 Augustus/September	Beginsituatie vastleggen.	Gesprek tussen leerkrachten. Registratieformulieren gr. 3 bespreken.	Leerkracht gr. 3 en gr. 4
	Handelingsadviezen opstellen.	Handelingsadviezen opstellen voor zwakke lezers en/of spellers.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
2 Interventieperiode 1a Augustus/September – Oktober/November	Verhogen van lees-en spellingvaardigheid.	Uitvoering handelingsadviezen.	Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
	Lees-en spellingvaardigheden toetsen.	Bij leerlingen met onvoldoende letterkennis afnemen: - Letters benoemen (DTLAS) - Letterdictee (DTLAS) Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Woordleestoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 ²¹ of LOVS DMT kaart 1-2-3 of EMT en Klepel - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Spellingtoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of CITO Spelling E3 of Pi-dictee - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
3 Tussenmeting 1 Oktober/November	Handelingsadviezen opstellen.	Handelingsadviezen bijstellen of opstellen voor zwakke lezers en/of spellers.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Leerlingbespreking. Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Verhogen van lees-en spellingvaardigheid.	Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren. Registratieformulier ²² invullen. Uitvoering handelingsadviezen. Bijz. 149-160 uit het boek.	Leerkracht - Intern Begeleider Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
4 Interventieperiode 1b Oktober/November – Januari/Februari	CITO – DMT M4.	Bij alle leerlingen DMT kaart 1, 2 en 3 afnemen.	Leerkracht
	CITO – AVI M4.	Starten bij volgende kaart die bij meetmoment eind groep 3 beheerst werd. Afnemen bij alle kinderen. Eventueel doortoetsen.	Leerkracht
5 Meetmoment 1 Januari/Februari	CITO – Woordenschat M4.	Bij alle leerlingen toets M4 afnemen.	Leerkracht
	CITO – Spelling M4. CITO – Begrijpend lezen M4. Analyseren en doortoetsen.	Bij alle leerlingen toets M4 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2. Bij alle leerlingen toets M4 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2. Bij leerlingen met zwakke technische lees-en spellingvaardigheden afnemen: - Letters benoemen (DTLAS) - Letterdictee (DTLAS)	Leerkracht Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider

²¹ Screeningsinstrument Dyslexie voor groep 4 tot en met 8 – CITO LOVS (2010)

²² Registratieformulier wat gebruikt wordt op de Rubenshof in groep 4, wordt 3x per jaar ingevuld

			<p>Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties - CITO luisteren 1 M4 <p>Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - PI-dictee (optioneel) - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties <p>Handelingsadviezen evalueren en nieuwe opstellen of bijstellen voor zwakke lezers en/of spellers.</p> <p>Uitvoering handelingsadviezen.</p> <p>Blz. 149-160 uit het boek.</p>	<p>Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider</p> <p>Leerkracht - Remedial teacher - Ouders</p>
6	Interventieperiode 2a Januari/Februari – April	<p>Effect interventie periode 1b vaststellen en handelingsadviezen bijstellen.</p> <p>Vermogen van lees-en spellingvaardigheid.</p>	<p>Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Woordleestoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS DMT kaart 1-2-3 of EMT en Klepel - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties <p>Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Spellingtoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS Spelling M4 of PI-dictee <p>Handelingsadviezen evalueren en nieuwe opstellen of bijstellen voor zwakke leerlingen.</p> <p>Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren.</p> <p>Registratieformulier invullen.</p> <p>Uitvoering handelingsadviezen.</p> <p>Blz. 149-160 uit het boek.</p>	<p>Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider</p> <p>Leerkracht - Intern Begeleider</p> <p>Leerkracht - Remedial teacher - Ouders</p>
7	Tussenmeting 2 April	<p>Evaluatie van de lees-en spellingvaardigheid.</p>	<p>Bij alle leerlingen DMT kaart 1, 2 en 3 afnemen.</p> <p>Starten bij volgende kaart die bij meetmoment 1 beheerst werd.</p> <p>Afnemen bij alle kinderen. Eventueel doortoetsen.</p> <p>Bij alle leerlingen toets E4 afnemen.</p> <p>Bij alle leerlingen toets E4 afnemen.</p> <p>Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2.</p> <p>Bij alle leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - CITO Luisteren 1 E4 - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties <p>Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid bij meetmoment 1 afnemen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - PI-dictee (optioneel) - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties <p>Registratieformulier invullen.</p> <p>Handelingsadviezen evalueren.</p> <p>Overdrachtsverslag maken voor volgende leerkracht.</p>	<p>Leerkracht</p> <p>Leerkracht - Remedial Teacher - Intern Begeleider</p> <p>Leerkracht</p> <p>Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider</p>
8	Maart/April	<p>Effect interventieperiode 2a vaststellen en handelingsadviezen bijstellen.</p> <p>Leerlingbespreking.</p> <p>Ontwikkeling van leerling in kaart brengen.</p> <p>Vermogen van lees-en spellingvaardigheid.</p>	<p>CITO – DMT E4.</p> <p>CITO – AVI E4.</p> <p>CITO – Woordenschat E4.</p> <p>CITO – Spelling E4.</p> <p>CITO – Begrijpend Lezen E4.</p> <p>Evaluatie van de lees-en spellingvaardigheid.</p>	
9	Interventieperiode 2b April – Mei/Juni Meetmoment 2 Mei/Juni		<p>Ontwikkeling van leerling in kaart brengen.</p> <p>Eindevaluatie. Eindsituatie en effecten van interventies vastleggen in leerlingrapport.</p>	<p>Leerkracht</p> <p>Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider</p>

Als aanvullend toetsmateriaal kan er in groep 4 ook gebruik gemaakt worden van de CITO – TAKtoets.

6. Het protocol in groep 5 t/m 8

6.1 Het leesonderwijs in groep 5 t/m 8.

In de bovenbouw van de basisschool is het leesonderwijs erop gericht de kinderen steeds meer woorden te leren lezen en steeds zelfstandiger te maken, om door middel van lezen informatie op te doen en hun kennis uit te breiden. Aan het eind van groep 6 kunnen de meeste leerlingen wat betreft de technische kant van het Lezen, vrijwel alle teksten aan. Hierdoor kan de aandacht zich meer gaan richten op de inhoud van de tekst. Leerlingen die moeite hebben met spelling krijgen daar in de bovenbouw nog meer last van. Er komen steeds meer nieuwe spellingscategorieën bij en ook de werkwoordspelling krijgt vanaf groep 7 veel aandacht. Spellingsproblemen komen vooral naar voren bij het vrij schrijven. Het komt regelmatig voor dat een kind met dyslexie in een dictee laat zien een bepaalde spellingsvaardigheid of regel wel te kennen, maar die vervolgens niet of inconsequent toepast in een vrije schrijfofdracht. In feite komt hierin het automatiseringsprobleem bij het spellen tot uitdrukking.

Kinderen kunnen hun leesproblemen en spellingsproblemen soms jarenlang verbergen. Leesproblemen en spellingsproblemen van leerlingen in de bovenbouw kunnen verschillende oorzaken hebben:

- leerlingen die het technisch lezen in groep 3 en 4 redelijk vlot hebben geleerd, maar die vanaf groep 5 moeite hebben met begrijpend lezen;
- leerlingen bij wie in de voorgaande jaren de diagnose dyslexie al is gesteld. Zij blijven moeite houden met het technisch lezen en spellen en dreigen steeds verder achterop te raken, omdat de motivatie om te lezen en te schrijven gevaar loopt;
- leerlingen die hun leesproblemen en spellingsproblemen tot dan toe hebben kunnen verbergen, maar in de problemen komen met de langere en meer ingewikkelde teksten en spellingscategorieën in de bovenbouw. Het is mogelijk dat deze leerlingen dyslexie hebben en zich het lezen van woorden op een verkeerde manier hebben aangeleerd, namelijk niet via het verklanken, maar door het hele woordbeeld in het geheugen op te slaan. Wanneer de zinnen dan ingewikkelder worden, legt deze werkwijze een te groot beslag op het geheugen en lukt het niet meer om hele zinnen te overzien.

Leerlingen met dyslexie dreigen in de bovenbouw steeds verder achterop te raken, omdat het lezen bij hen traag verloopt en relatief veel energie vraagt. Hierdoor zijn ze steeds minder gemotiveerd om zelfstandig te lezen en oefenen ze steeds minder om een vlotte lezer te worden. Het is dus van het grootste belang om ook in de bovenbouw te letten op signalen van dyslexie.

Kenmerken van een goede technische leesvaardigheid.

Dit zijn: - accuratesse, dat wil zeggen het correct lezen van teksten.
- vlotheid, het vlot lezen van teksten.

De helft van de leerlingen kan na de fase van het aanvankelijk lezen redelijk tot goed correct lezen, en oefent de leesvaardigheid vooral door toepassing. Zij hebben niet zo veel gerichte instructie meer nodig. De andere helft heeft bij het voortgezet technisch lezen gerichte oefening én voldoende gelegenheid voor toepassing nodig.

Voor een kwart van de leerlingen geldt dat alleen directe, leerkrachtgerichte instructie in combinatie met voldoende leertijd het enige effectieve middel is.

6.2 Interventies in groep 5 t/m 8.

De inrichting van het leesonderwijs.

De leerlingen die de aandacht van de leerkracht het hardste nodig hebben, moeten deze ook in voldoende mate krijgen. De leerlingen die zich vooral zelfstandig ontwikkelen, krijgen daarvoor de gelegenheid. Bovendien krijgen alle leerlingen ruimschoots de gelegenheid hun leesvaardigheid toe te passen.

- ***Oefenen op woord- en tekstniveau.***
Uit onderzoek blijkt dat goede lezers afzonderlijke woorden herkennen voordat het geheel van de tekst duidelijk is. Ook herkennen zij woorden in teksten accurater en sneller dan losse woorden in

rijtjes. Naast oefenen op woordniveau is dus ook zeker oefenen op tekstniveau essentieel. Hierbij zijn drie principes van belang:

1. geef bij het oefenen duidelijke instructies;
 2. laat leerlingen herhaald lezen tot ze voldoende vlot kunnen lezen;
 3. geef zorgvuldige feedback.
- **Het oefenen van de deelvaardigheden.**
Het afzonderlijk oefenen van bepaalde leesmoelijkheden is zeer effectief, maar alleen als de moeilijkheid vervolgens ook in de complexere vaardigheid van het lezen van teksten wordt geïntegreerd. Bijv. combinatie van de werkboekjes en de bijbehorende leesboekjes, woorden oefenen uit tekst.
 - **Leesinstructie op basis van strategieën.**
Deze effectieve leesinstructie is gebaseerd op strategieën die goede lezers toepassen, namelijk:
 1. langer kijken naar een moeilijk woord om het letterpatroon te analyseren of delen van het woord te verklanken (Lettergroep lezen: clusterlezen (straat = str aat) of zoeken naar herkenbare stukken in een woord);
 2. wat je leest vergelijken met de taal die je gewend bent: klopt de zin zoals je die gelezen hebt?;
 3. wat je gelezen hebt in verband brengen met wat je al weet en gebruikmaken van de betekenis van de zin of tekst.
 - **Wacht-hint-prijs.**
In het leesonderwijs wordt veel gebruikgemaakt van de 'wacht-hint-prijs'-methodiek. Met deze methodiek worden de leerlingen in de gelegenheid gesteld zelf hun gemaakte fouten te ontdekken en ze spontaan te verbeteren (wacht). Gebeurt dat niet, dan wordt de leerling op het juiste spoor gezet door bijvoorbeeld een hint te geven in de richting van een van de bovengenoemde strategieën (hint). Verder laat u de leerling vooral weten wat hij goed doet, in de vorm van korte, positieve feedback (prijs).

Werkvormen in het leesonderwijs.

- Herhaald lezen: kind of leerkracht leest stukje, ander(en) herhalen het stukje.
- Meettrekkend lezen: samen hardop lezen waarbij je je tempo aanpast aan behoefte van het kind. (Soms iets sneller, soms iets langzamer). Meettrekkend lezen kan ook door bij te wijzen en net iets sneller te gaan.
- Voor-koor-door.
- Ralfi.
- Simultaan lezen/ koorlezen: allemaal hardop lezen.
- Software inzetten.
- Voorlezen.
- Op snelheid lezen (lezen met de zandloper): het stimuleren van vlot lezen door een aantal losse woorden, zinnen of tekst te laten lezen voordat de zandloper is doorgelopen.
- Vrij lezen: toepassing van leesvaardigheid door het lezen van boeken op beheersingsniveau uit de (klassen)bibliotheek.
- Lezen met een leesmaatje; een veilige manier van oefenen door leerlingen met eenzelfde AVI-niveau en aanpak om beurten te laten voorlezen en elkaar feedback te laten geven.
- Duo-lezen: tekst lezen met ondersteuning van de leerkracht, een audio-cd of de computer. De leerling probeert het tempo van de 'voorbeeldlezer' bij te houden en leert zo een efficiëntere strategie toe te passen dan spellend lezen (spellende lezers) en krijgt onmiddellijk feedback (radende lezers).
- Lezen met een tutor: een leerling leest samen met tutor (medeleerling, klassenassistent, leerkracht of hulpouder) die op een hoger niveau leest dan de leerling.
- Visueel gemarkeerde teksten (woord-/ of zinstructuren).
- Tekst (voor)lezen- (woorden) oefenen- tekst lezen.

Effectieve instructie.

De effectieve instructie m.b.t. vlot lezen is gebaseerd op de volgende principes:

- Expliciete uitleg (zorgvuldig woordgebruik, goede volgorde, relatie aangeven).
- Demonstreren en voordoen.
- Begeleide inoefening.
- Ondersteunen bij het toepassen.

- Gelegenheid voor herhaald lezen van teksten.
- Veel lezen.
- Procesgerichte feedback.
- Leeftijdsadequate teksten.
- Aandacht voor leesbegrip.

Bovenstaande in samenhang aanbieden! En leerkracht biedt zich aan als model van een vlotte lezer. Aandachtspunten: lezen op instructieniveau en thuis en op school veel lezen, zelfstandig lezen op beheersingsniveau.

6.3 Tussendoelen gevorderde geletterdheid voor groep 5 tot en met 8.

Het Expertisecentrum Nederlands heeft 8 leerlijnen met bijbehorende tussendoelen voor Gevorderde Geletterdheid geformuleerd. Het centrum beschrijft welke leer- en onderwijsactiviteiten de leerkracht kan uitvoeren om met de kinderen deze doelen te bereiken. Met deze leerlijnen krijgt de leerkracht een duidelijk beeld van de ontwikkeling van kinderen op het gebied van gevorderde geletterdheid.

Tussendoel 1 tot en met 3 zijn gericht op de basisvaardigheden.
Tussendoel 4 tot en met 8 zijn gericht op functionele geletterdheid.

Tussendoel 1: Lees-en schrijfmotivatie.

Groep 5²³.

1	Lees-en schrijfmotivatie
1.1	Kinderen zijn intrinsiek gemotiveerd voor lezen en schrijven.
1.2	Ze beschouwen lezen en schrijven als dagelijkse routines.
1.3	Ze zien geschreven taal als communicatiemiddel.
1.4	Ze zien geschreven taal als middel voor informatieverwerking.
1.5	Ze ervaren geschreven taal als expressiemiddel.

Groep 6 t/m 8.

1.6	Kinderen waarderen bestaande werken op het terrein van fictie.
1.7	Ze waarderen bestaande werken op het terrein van non-fictie.
1.8	Ze waarderen bestaande werken op het terrein van poëzie.
1.9	Ze hebben een positief zelfbeeld tegenover het gebruik van geschreven taal.
1.10	Ze onderkennen het persoonlijk en maatschappelijk belang van geletterdheid.

Aandachtspunten voor de begeleiding:

- Voldoende boeken zijn aanwezig in de groep.
- De leerkracht begeleidt zwakke lezers bij het uitzoeken van een boek.
- Er is een aantrekkelijke leeshoek ingericht.
- De zwakke lezers worden gestimuleerd een leeslogboek bij te houden.
- Zwakke spellers kunnen foutloze schrijfproducten maken d.m.v. computersoftware.
- De schrijfproducten van leerlingen krijgen een speciale plek in de klas zodat ze werk van elkaar kunnen lezen en daarvan kunnen leren.
- De zwakke lezers en schrijvers werken zoveel mogelijk samen met betere leerlingen zodat ze goed aanpakgedrag zien.

Tussendoel 2: Technisch lezen.

Leerlingen in groep 5 t/m 8 gebruiken verschillende technieken om woorden snel en nauwkeurig te herkennen.

2	Technisch lezen
2.1	Ze herkennen lettercombinaties en spellingpatronen.
2.2	Ze herkennen lettergrepen in geschreven woorden.

²³ De Tussendoelen Gevorderde Geletterdheid zijn geformuleerd voor de middenbouw (groep 4 en 5) en de bovenbouw (groep 6-8). De doelen die worden genoemd voor groep 5 gelden dus ook voor groep 4.

2.3	Ze herkennen het unieke letterpatroon van (leen)woorden.
2.4	Ze maken gebruik van de betekenis van een woord.
2.5	Ze maken gebruik van de context van een woord.

Leerlingen in groep 5 t/m 8 gebruiken verschillende technieken om een tekst goed voor te lezen.

2.6	Ze gebruiken leestekens op de juiste wijze.
2.7	Ze lezen groepen van woorden als een geheel.
2.8	Ze lezen een tekst met het juiste dynamisch en melodisch accent.
2.9	Ze lezen een tekst in het juiste tempo en zonder spellinguitspraak.
2.10	Ze houden bij het voorlezen rekening met het doel van de boodschap en met het publiek.

Aandachtspunten voor de begeleiding:

- Aanbieden van gerichte oefening van technisch lezen aan de instructietafel tot AVI-plus is bereikt.
- Streef naar een vooruitgang van AVI-niveau.
- De leerling leert geoefende (deel)vaardigheden altijd direct toepassen bij het lezen van een tekst.
- Er is een doorlopende lijn in ondersteuning bij technisch lezen over de leerjaren heen.
- De nadruk ligt op vloeiend lezen. De leerling hoeft niet te zwoegen op een moeilijk woord (voorzeggen begincluster of eerste lettergreep).
- Leeskilometers maken d.m.v. allerlei vormen van lezen (vrijlezen, tutorlezen, etc.).
- De leerling mag stillezen als dat beter gaat dan hardop lezen.
- Hulpmiddelen als bijwijzen met de vinger of het gebruik van een boekenlegger is toegestaan.
- Moeilijke woorden mogen nagevraagd worden bij medeleerling.
- Dyslectische leerlingen krijgen geen onvoorbereide hardop leesbeurten in de groep.
- Leerlingen krijgen voldoende leestijd, zowel tijdens de lessen als bij toetsen.
- Dyslectische leerlingen hoeven niet onder tijdsdruk te lezen.

Tussendoel 3: Spelling en interpunctie.

Groep 5.

3	Spelling en interpunctie
3.1	Kinderen zijn in staat klankzuivere woorden correct te spellen.
3.2	Ze kennen de spelling van woorden met homofonen (ei-ij, au-ou, g-ch).
3.3	Ze passen de gelijkvormigheidregel toe (hond-honden, kast-kastje).
3.4	Ze passen de analogieregel toe (hij zoekt, hij vindt).
3.5	Ze kunnen eenvoudige interpunctie begrijpen en toepassen: gebruik hoofdletters, punt, vraagteken en uitroepteken.
3.6	Ze kunnen hun spelling- en interpunctiefouten onderkennen en corrigeren.

Groep 6 t/m 8.

3.7	Kinderen zijn in staat lange, gelede woorden en woordsamenstellingen te spellen (geleidelijk, ademhaling, voetbalwedstrijd).
3.8	Ze beheersen de regels van de werkwoordspelling (hij verwachtte, de verwachte brief).
3.9	Ze zijn redelijk in staat leenwoorden correct te spellen (politie, liter, computer).
3.10	Ze kunnen complexe interpunctie duiden en toepassen: komma, puntkomma, dubbele punt, aanhalingstekens en haakjes.
3.11	Ze zijn in staat om zelfstandig hun spelling- en interpunctiefouten te onderkennen en te corrigeren.
3.12	Ze ontwikkelen een attitude voor correct schriftelijk taalgebruik.

Aandachtspunten voor de begeleiding:

- Het inzicht wordt vergroot d.m.v. visualisering en ezelsbruggetjes.
- Er wordt expliciete instructie gegeven in en geleide inoefening van spellingregels, spellingpatronen en het correct toepassen van interpunctie.
- De leerling mag gebruik maken van een spellingmapje dat aangelegd is in de loop der tijd.
- Het woordenboek, 'het groene boekje' en/of de spellingwijzer mag gebruikt worden.
- Er wordt expliciete instructie gegeven in en geleide inoefening van spellingstrategieën voor zelfcorrectie.

- Nieuwe spellingvaardigheden moeten in betekenisvolle en/of functionele schrijfactiviteiten worden toegepast.
- De leerkracht maakt duidelijke afspraken met de leerling over op welke spellingregels er gelet wordt bij schrijfproducten (wanneer wordt er alleen gelet op inhoud en wanneer ook op spelling).
- Dyslectische leerlingen wordt aangeleerd wanneer het belangrijk is dat ze een foutloos schrijfproduct afleveren. Een richtlijn hierbij is: hoe groter de afstand tussen schrijver en lezen, des te erger spelfouten zijn.
- Vanaf groep 5 mag er gebruik gemaakt worden van ondersteunende en/of compenserende software.
- Bij leerlingen met overwogen spellingproblemen, wordt ook aandacht besteed aan het lezen. Door lezen en spellen gelijktijdig aan te pakken, kunnen veel leesproblemen of latere leeftijd worden voorkomen of geminimaliseerd.

Tussendoel 4: Informatieverwerving.

Leerlingen in groep 5 lezen eenvoudige teksten die verhalend, informatief en directief van aard zijn met begrip en voeren daarbij de volgende leesstrategieën uit.

4	Begrijpend lezen
4.1	Ze bepalen het thema van een tekst en activeren hun eigen kennis over het thema.
4.2	Ze koppelen verwijswaarden aan antecedenten.
4.3	Ze lossen het probleem van een moeilijke zin (of zinnen) op.
4.4	Ze voorspellen de volgende informatie in een tekst.
4.5	Ze leiden informatie af uit een tekst.
4.6	Ze onderscheiden verschillende soorten teksten zoals verhalende, informatieve, directieve, beschouwende en argumentatieve teksten.
4.7	Ze herkennen de structuur van verhalende teksten.

De leerlingen in groep 6 t/m 8 lezen minder eenvoudige teksten die verhalend, informatief, directief, beschouwend of argumentatief van aard zijn met begrip en voeren daarbij de volgende leesstrategieën uit.

4.8	Ze zoeken, selecteren en verwerken op een doelbewuste en efficiënte manier informatie uit verschillende bronnen.
4.9	Ze leiden betekenisrelaties tussen zinnen en alinea's af en herkennen inconsistenties.
4.10	Ze stellen zelf vragen tijdens het lezen.
4.11	Ze bepalen de hoofdgedachte van een tekst en maken een samenvatting.
4.12	Ze herkennen de structuur van teksten.
4.13	Ze plannen, sturen, bewaken en controleren hun eigen leesgedrag.
4.14	Ze beoordelen teksten op hun waarde.

Aandachtspunten voor de begeleiding:

- Begrijpend leesteksten en teksten voor de zaakvakken worden met de zwakke lezers voorbereid.
- Er wordt expliciete instructie gegeven in begrijpend leesstrategieën.
- Er wordt gewerkt met stappenplannen als geheugensteun bij het lezen van een tekst.
- Het gebruik van compenserende hulpmiddelen wordt gestimuleerd bij zwakke leerlingen.
- Boeken rondom een bepaald thema worden aangeboden in verschillende technische niveaus.

Tussendoel 5: Strategisch schrijven.

Groep 5.

5	Strategisch schrijven
5.1	De kinderen schrijven korte teksten, zoals antwoorden op vragen, berichten en afspraken en langere teksten zoals verhalende en informatieve teksten.
5.2	Ze kennen kenmerken van verhalende, informatieve, directieve, beschouwende en argumentatieve teksten.
5.3	Ze durven te schrijven en hebben er plezier in.
5.4	Ze stellen het onderwerp vast en zijn zich bewust van het schrijfdoel en het lezerspubliek.
5.5	Ze verzamelen informatie uit enkele bronnen die beschikbaar zijn.
5.6	Ze ordenen de gevonden informatie in de tijd.
5.7	Ze kiezen de geschikte woorden en formuleren hun gedachten en gevoelens in enkelvoudige zinnen.

5.8	Ze schrijven korte teksten met de juiste spelling en interpunctie.
5.9	Ze lezen hun geschreven teksten na en reviseren die met hulp van anderen.
5.10	Ze kunnen opmerkingen maken bij hun eigen teksten.

Groep 6 t/m 8.

5.11	De kinderen schrijven allerlei soorten teksten waaronder verhalende, informatieve, directieve, beschouwende en argumentatieve teksten.
5.12	Ze herkennen en gebruiken enkele kenmerken van verhalende, informatieve, directieve, beschouwende en argumentatieve teksten.
5.13	Ze stellen het schrijfdoel en het lezerspubliek van tevoren vast.
5.14	Ze verzamelen informatie uit verschillende soorten bronnen.
5.15	Ze ordenen vooraf de gevonden informatie.
5.16	Ze kiezen de juiste woorden en formuleren hun gedachten en gevoelens in enkelvoudige en samengestelde zinnen.
5.17	Ze schrijven langere teksten met de juiste spelling en interpunctie.
5.18	Ze besteden aandacht aan de vormgeving en de lay-out.
5.19	Ze lezen hun geschreven tekst na en reviseren die zelfstandig.
5.20	Ze reflecteren op het schrijfproduct en op het schrijfproces.

Aandachtspunten voor de begeleiding:

- De leerkracht observeert welke schrijfstrategieën de leerling spontaan hanteert.
- Het zelfvertrouwen bij het schrijven en het schrijfplezier moet worden vergroot.
- Er wordt een variëteit aan functionele schrijfactiviteiten aangeboden.
- Er wordt gestreefd naar een integratie van begrijpend lezen, zaakvakken en schrijven.
- Er wordt expliciete schrijfinstructie gegeven.
- Er worden pictogrammen en/of illustraties gebruikt die ondersteuning bieden bij het (re)construeren van een verhaal.
- Er worden oefeningen aangeboden in het schrijven van verschillende tekstsoorten.
- Zwakke leerlingen mogen samenwerken met de betere leerlingen.
- Er wordt gewerkt aan het vergroten van het inzicht in het eigen schrijfgedrag om uiteindelijk eigen teksten te kunnen beoordelen.
- Er wordt expliciete instructie aangeboden in het maken van aantekeningen.
- Zwakke schrijvers leren doelgericht gebruik te maken van naslagwerken.
- Dyslectische leerlingen mogen hulpmiddelen gebruiken (met instructie) voor spelling (spellingcontrole, spraakherkenningprogramma).
- Bij schrijfactiviteiten wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van informatie- en communicatietechnologie bij leerlingen die daar baat bij hebben.

Tussendoel 6: Informatieverwerving.

Groep 5.

6	Informatieverwerving
6.1	De kinderen zoeken snel woorden op, die alfabetisch zijn geordend.
6.2	Ze kennen de functie en opzet van verschillende informatiebronnen, zoals woordenboeken, telefoonboeken, jeugdtijdschriften, schoolkranten en internet.
6.3	Ze zoeken de gewenste informatie op in verschillende informatiebronnen, zoals woordenboeken, telefoonboeken, jeugdtijdschriften, schoolkranten en internet.
6.4	Ze zoeken in een documentatiecentrum of schoolbibliotheek een boek of ander materiaal op een efficiënte wijze op met behulp van een trefwoordenlijst of de computer.
6.5	Ze herlezen een tekst of delen van een tekst als dat nodig is.
6.6	Ze stellen zichzelf relevante vragen voor en na het lezen van een tekst.

Groep 6 t/m 8.

6.7	De kinderen kennen de betekenis en functie van verschillende informatiebronnen, zoals woordenboeken, encyclopedieën, week- en dagbladen, tijdschriften, spoorboeken, reisgidsen, atlanten en internet.
6.8	Ze zoeken de gewenste informatie op in verschillende informatiebronnen, zoals woordenboeken, encyclopedieën, week- en dagbladen, tijdschriften, spoorboeken, reisgidsen, atlanten en internet.

6.9	Ze zoeken in een openbare bibliotheek boeken of andere materialen op een efficiënte wijze op met behulp van een computer.
6.10	Ze maken een schema, uittreksel of samenvatting van een verhalende of informatieve tekst.
6.11	Ze stellen zichzelf relevante vragen voor, tijdens en na het lezen van een tekst.

Aandachtspunten voor de begeleiding:

- De leerlingen krijgen expliciete instructie in het omgaan met informatiebronnen met een index (aanleren van zoekstrategieën).
- De informatieve boeken sluiten aan bij het technisch leesniveau van de zwakke lezers.
- Multimedia is beschikbaar voor zwakke lezers.
- Zwakke lezers mogen samenwerken met de betere lezers tijdens het opzoeken, selecteren en verwerken van informatie.
- De leerlingen krijgen expliciete instructie in strategieën die nodig zijn om informatie te selecteren.
- Er mogen hulpmiddelen gebruikt worden bij het verwerven van informatie, bijv. dicteerapparaatje.
- De leerlingen krijgen expliciete instructie in strategieën die nodig zijn om informatie te verwerken.
- Er mogen hulpmiddelen gebruikt worden bij het verwerken van informatie, bijv. tekstverwerker met spellingcontrole (hulpmiddelen waarmee leerlingen presentatie kunnen maken).

Tussendoel 7: Leeswoordenschat.

Groep 4 en 5.

7	Leeswoordenschat
7.1	Kinderen breiden hun conceptuele netwerken uit, zodat diepe woordbetekenissen ontstaan.
7.2	Ze maken onderscheid tussen vorm- en betekenisaspecten van woorden.
7.3	Ze kunnen eenvoudig figuratief taalgebruik interpreteren.
7.4	Ze zijn in staat strategieën toe te passen voor het afleiden van de betekenis van woorden uit de tekst.
7.5	Ze zijn in staat strategieën toe te passen voor het onthouden van nieuwe woorden.

Groep 6 t/m 8.

7.6	Kinderen weten dat woorden onderschikkende en bovenschikkende betekenisrelaties kunnen hebben.
7.7	Ze weten dat woordparen betekenisrelaties kunnen hebben, zoals tegenstelling en synoniem.
7.8	Ze passen figuratief taalgebruik zelf toe.
7.9	Ze kunnen zelfstandig nieuwe woordbetekenissen afleiden en onthouden.
7.10	Ze weten hoe ze woorden kunnen opzoeken in naslagwerken (woordenboek, encyclopedie).

Aandachtspunten voor de begeleiding:

- Nieuwe woorden beklijven beter wanneer ze in contextrijke activiteiten worden aangeboden.
- Nieuwe woorden moeten door leerlingen (herhaaldelijk) zelf gebruikt worden.
- De leerling krijgt expliciete instructie in strategieën waarmee zelfstandig nieuwe woorden geleerd kunnen worden.
- Nieuwe woorden moeten altijd foutloos opgeschreven worden door de leerling (motorische inprenting).
- Dyslectische leerlingen mogen nieuwe woorden overschrijven vanaf een blaadje en niet vanaf het bord.

Tussendoel 8: Reflectie op geschreven taal.

Groep 5.

8	Reflectie op geschreven taal
8.1	Kinderen weten dat uiteenlopende tekstgenres verschillende functies hebben.
8.2	Ze hebben zicht op de processen van schriftelijk taalgebruik.
8.3	Ze maken onderscheid tussen woordsoorten.
8.4	Ze kennen de afgrenzing van een zin.
8.5	Ze kennen de globale structuur van verhalen en informatieve teksten.

Groep 6 t/m 8.

8.6	Kinderen zijn in staat qua functie en structuur onderscheid te maken tussen verhalende, informatieve, argumentatieve, directieve en expressieve teksten.
8.7	Ze zijn in staat om verbuiging van naamwoorden en vervoeging van werkwoorden te interpreteren en toe te passen.
8.8	Ze beheersen basale grammaticale begrippen, zoals onderwerp, gezegde en persoonsvorm.
8.9	Ze maken het onderscheid tussen formeel en informeel gebruik van geschreven taal.
8.10	Ze begrijpen dat de geschreven taalcode is gebaseerd op de standaardtaal.

Aandachtspunten voor de begeleiding:

- Zorg ervoor dat leerlingen gemotiveerd zijn om te reflecteren op hun lees-en schrijfgedrag.
- Er wordt niet alleen geobserveerd wat de leerling leest en schrijft, maar ook hoe hij ze plant en uitvoert.
- Denkstappen worden hardop verwoord door de leerkracht (voorbeeldgedrag).
- Kinderen ontwikkelen reflectievaardigheden door de dialoog aan te gaan met anderen (wederkerend onderwijzen).
- De leerkracht bespreekt met de leerling hoe hij de tekst gaat lezen en reflecteert na het hardop lezen samen op zijn leesgedrag om het inzicht in zijn eigen leesgedrag te vergroten.
- Schrijfproducten van de leerling zelf en van anderen worden besproken om schrijfgedrag te vergroten.
- Bij lees-en spellingfouten wordt niet alleen het product besproken maar ook het proces.
- Het inzicht in de structuur van geschreven taal wordt vergroot met expliciete instructie en modelgedrag.

6.4 Lezen en schrijven in een moderne vreemde taal.

Moderne vreemde talen vormen voor dyslectische leerlingen een extra struikelblok, omdat ze nog geen 'taalgevoel' hebben opgebouwd.

Bij sommige leerlingen valt het pas op dat ze dyslectisch zijn vanaf het moment dat ze een vreemde taal leren. Ze kunnen namelijk bij de vreemde taal geen gebruik meer maken van de compensatiestrategieën die ze bij het lezen en schrijven van Nederlandse teksten gebruiken.

Doelen bij Engels in groep 7 en 8.

1. Informatie verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven Engelse teksten.
2. Informatie in het Engels te vragen of te geven over eenvoudige onderwerpen en een attitude ontwikkelen waarbij ze zich durven uit te drukken in die taal.
3. De schrijfwijze van enkele eenvoudige woorden over alledaagse onderwerpen.
4. Woordbetekenissen en schrijfwijzen van Engelse woorden opzoeken met behulp van het woordenboek.

Aandachtspunten voor de begeleiding.

- De lesstof wordt gestructureerd en in kleine denkstappen aangeboden.
- Aan mondeling taalgebruik wordt veel aandacht besteed. De dyslectische leerlingen slaan zo de woorden in de juiste klankcode op.
- De leerlingen krijgen expliciete instructie in de grammatica en spelling van de taal en de regels worden geoefend in betekenisvolle taken.
- Dyslectische leerlingen hebben extra oefening nodig in klank-letterkoppeling in een betekenisvolle context.
- Er wordt een 'klankwerkschrift' of 'klankwoordenboek' aangelegd.
- Om de schrijfwijze van moeilijke woorden te onthouden, worden ezelsbruggetjes gebruikt.
- De leerlingen schrijven woordjes, zinnen of regels over vanaf een papier en niet vanaf het bord.
- Dyslectische leerlingen mogen gebruik maken van compenserende software.

6.5 Compensatie en dispensatie bij dyslexie.

Compenserende maatregelen zijn maatregelen die de gevolgen van de (technische) lees- en/of spellingproblemen minimaliseren bij teksten lezen of produceren.

Dispenserende maatregelen houden in dat een leerling ontheffing krijgt van bepaalde opdrachten.

Welke compenserende of dispenserende maatregelen bij dyslectische leerlingen noodzakelijk zijn, hangt af van de problemen die de leerling heeft en zal vrijwel altijd in overleg met een orthopedagoog of een IB moeten worden uitgezocht. Het is vervolgens van belang, dat zowel de leerling als de leerkracht begeleiding krijgt in hoe de hulpmiddelen in de klas te gebruiken. De ouders moeten ook instructie krijgen zodat de leerling de hulpmiddelen thuis ook kan gebruiken.

Algemene compenserende/dispenserende maatregelen bij lezen.

- Leerling boeken laten kiezen die qua inhoud aansluiten bij de leeftijd en interesses van de leerling maar die qua technische niveau vereenvoudigd zijn.
- Het beluisteren van een audio-opname bij een boek waarin de leerling geïnteresseerd is.
- Het gebruiken van een Daisyspeler. Hier is wel een officiële dyslexieverklaring voor nodig.
- De leerling krijgt extra leestijd.
- Leestaken voor de zaakvakken worden verlicht (minder pagina's of teksten van een makkelijker technisch niveau).
- De leerling krijgt verwerkingsopdrachten op band of cd.
- De leerling krijgt begrijpend leestoetsen en de entree- en eindtoets op cd. Zie ook www.cito.nl
Het is dan wel belangrijk dat een leerling van te voren een keer geoefend heeft.

Algemene compenserende/dispenserende maatregelen bij spelling.

- Extra hulp bij het schrijven van verhalen/verslagen/werkstukken.
- Het werk wordt eerst door een klasgenoot gecorrigeerd.
- Spellingfouten worden zoveel mogelijk genegeerd. Wel moeten de overige woorden zoveel mogelijk klankzuiver schrijven.
- Spelfouten worden gedifferentieerd beoordeeld.
- Schrijftaak wordt verlicht (minder pagina's).
- Beperking van aantal oefeningen.
- Extra tijd voor schrijftaken.
- Hulpmiddelen gebruiken die leiden tot minder spellingfouten; woordenboek, spellingmapje, tekstverwerker met spellingcontrole, etc.
- Bij bepaalde vakonderdelen mondeling overhoren.
- Dictees waarbij van te voren al vaststaat dat de leerling veel fouten gaat maken, maakt de leerling niet. Eventueel ander dictee, afgestemd op zijn niveau.

Versterken van goed ontwikkelde vaardigheden.

Behalve aanpassen van de oorspronkelijke taak, is ook het versterken van relevante vaardigheden van de leerling een vorm van compenseren.

Compenserende software voor technisch lezen.

Als een leerling meer dan 20% fouten maakt bij het lezen van een tekst, dan komt het tekstbegrip dusdanig in het gedrang, dat het verstandig is om uit te zoeken of de leerling baat heeft bij tekst-naar-spraak-software. Gebruik van compenserende software bevordert de zelfredzaamheid, versterkt het competentiegevoel bij dyslectische leerlingen en motiveert hen om te blijven lezen. Het helpt hen om op een hoger niveau te komen.

Enkele voorbeelden van computerprogramma's zijn:

- ReadingPen en Irispen. Dit zijn 'penscanners' die moeilijke woorden scannen en dan hardop voorlezen.
- Kurzweil, DocReader, Intellitalk, De Uil, Fluency leeshulp, Readplease. Deze computerprogramma's kunnen hele tekstblokken voorlezen.
- Daisyspeler. Een leerling kan met behulp van een daisyspeler digitale boeken lezen. Leesboeken en studieboeken zijn in gesproken vorm verkrijgbaar vanaf groep 5. Voor meer informatie zie www.dedicon.nl

Compenserende software voor spelling.

Spelling blijkt meer dan lezen resistent tegen behandeling. Het werk van deze leerlingen wordt vaak negatief beoordeeld omdat het door de beperkte woordenschat en de zwakke formulering niet alleen qua spelling maar ook inhoudelijk arm lijkt. Gebruik van de computer zou deze belemmering aanzienlijk kunnen verminderen.

- Tekstverwerker met spellingcontrole.
- (Digitaal) woordenboek.
- Spraakherkenningssoftware (wanneer zwakke spelling schrijfproductie belemmert).

STICORDI – maatregelen voor groep 1 en 2.

1. STImulerende maatregelen:

- Activiteiten aanbieden die het kind aankan.
- Vorderingen concreet benoemen.
- Variatie in oefenvormen.
- Minder voorwerpen/tekeningen op een blad.
- Verhalen kiezen uit de belevingswereld.
- duidelijke afspraken bij activiteiten.
- Blijven aanmoedigen en inspanningen positief benaderen.
- Duidelijke en eerlijke info over de stoornis als het kind, de ouders, de groep daar aan toe zijn.

2. COmpenserende maatregelen:

- Meer tijd geven voor de activiteit.
- Fouten aanwijzen en de kans geven die nog te verbeteren.

3. Remediërende maatregelen:

- Dagelijks individueel oefenmoment in de groep.
- Remediëringsactiviteiten bij de Remedial teacher.
- Regelmatig herhalen van wat min of meer geautomatiseerd is.

4. Dispenserende maatregelen:

- Vermijden dat het kind in het openbaar faalt; niet verplichten.
- Nooit als eerste een versje, een liedje etc. opzeggen, eventueel in duo of trio.

STICORDI – maatregelen voor groep 3 en verder.

1. STImulerende maatregelen:

- Teksten aanbieden die het kind aankan.
- Vooruitgang zichtbaar maken (vorderingskaart).
- Vorderingen direct benoemen.
- Variatie in oefenvormen.
- Steeds beginnen/afsluiten met iets wat het kind al goed kan.
- Aangepaste huiswerktaken waarmee het kind succes kan behalen.
- Vermijden dat de leerling in het openbaar faalt (niet verplichten om hardop te lezen).
- Tekst vergroten.
- Minder tekst op een blad.
- Verhalen met tekeningen of foto's.
- Verhalen kiezen uit belevingswereld.
- Duidelijke afspraken bij toetsen; hoe verbeteren, beoordelingswijze.
- Blijven aanmoedigen en inspanningen positief benaderen.
- Duidelijke en eerlijke info over stoornis als het kind, de ouders, de klas daar aan toe zijn.
- Inbreng van ouders in begeleiding beperken; thuis is geen school, ouders zijn therapeuten. Overleg is echter wel belangrijk.
- Helpen bij het kiezen van een leesboek.
- Leerling betrekken bij de extra begeleiding, doel, hoe, wat.....

2. COmpenserende maatregelen:

- Onthoudkaartjes van moeilijke letters, woorden op de bank,.....
- In leesteksten moeilijke woorden/letters markeren.
- Gebruik van volgkaart, leesvenster, afdekstrook, bijwijzen met vinger.
- Teksten begrijpend lezen op voorhand meegeven zodat ze al technisch kunnen gelezen en/of geoefend worden (met hulp van de ouders).

- Bij toetsen opdracht hardop voorlezen.
 - Vlotte lezer naast dyslecticus plaatsen als ondersteuner.
 - Meer tijd geven.
 - Geen tijdsdruk bij toetsen, eventueel vragen die niet opgelost zijn binnen de voorziene tijd mondeling laten beantwoorden.
 - Korte individuele oefenopdrachten; met koptelefoon.
 - Spellingregels, algoritme kaarten of onthoudkaarten zichtbaar in de klas.
 - Algoritme kaarten in sommige gevallen toelaten bij toetsen.
 - Woorddictee in plaats van zinnendictee (als invuloefening).
 - Visueel dictee in plaats van auditief dictee.
 - Gebruik van rekenmachine.
 - Gebruik van woordenboek.
 - Gebruik van tafelkaarten.
 - Bij dictee tijd geven voor zelfcontrole.
 - Fouten aanstippen en de kans geven die nog te verbeteren.
 - Schrijffouten niet meetellen bij andere vakken of taalonderdelen.
 - Dictee of de computer laten maken bij schrijfmotorische problemen.
3. Remediërende maatregelen:
- Dagelijks individueel oefenmoment in de klas (letters, km of mk verbindingen).
 - Remediëring bij RT.
 - Aangepaste leesteksten.
 - Bij auditief dictee woord fluisterend laten analyseren.
 - Met kapstokwoorden werken bij het inoefenen van regels.
 - Aangepast spellingpakket.
 - Analogieschrift aanleggen met de spelling-of leesmoelijkheden van het kind.
 - 3 doosjes; wat goed gekend is, wat bijna gekend is, wat nog niet gekend is.
 - Regelmatig herhalen van wat min of meer geautomatiseerd is.
4. Dispenserende maatregelen:
- Nooit als eerste laten voorlezen.
 - Vrijstellen van huiswerk op dagen dat het kind buitenschoolse hulp heeft.
 - Schrappen in werkboeken; alleen basiskennis nastreven en deze inoefenen, geen uitbreiding.
 - Huiswerkdifferentiatie; alleen datgene laten maken dat het kind kan maken zonder begeleiding.
 - Beperken in huiswerk; kwaliteit is belangrijker dan kwantiteit.
 - Vrijstellen van leesniveautoetsen of beperken ervan.
 - Notities kopiëren van leerkrachten of medeleerlingen en die aan het kind geven om te studeren.
 - Spelfouten aanduiden en de juiste schrijfwijze erbij plaatsen.
 - Mondelinge toetsen inlassen.

6.6 Overdracht naar het Voortgezet Onderwijs.

In groep 8 wordt er een keuze gemaakt voor het voortgezet onderwijs. Basisscholen leveren aan de scholen daartoe een onderwijskundig rapport waarin de keuze is onderbouwd.

Het advies is het resultaat van de gesprekken met de ouders en de leerling en de uitslag van een onafhankelijk onderzoek. Veelal de CITO-eindtoets. In het advies voor leerlingen met (ernstige) lees-en of spellingproblemen is tevens beschreven op welke manier de begeleiding van deze leerlingen optimaal kan worden voortgezet in de brugklas. De school voor voortgezet onderwijs moet ten minste worden geïnformeerd over:

1. hoe de leerling er met betrekking tot zijn leesvorderingen voor staat;
2. welke extra hulp de leerling tot nu toe geboden is en met welke effecten;
3. hoe de lees-en spellingvaardigheden van de leerling zich de laatste jaren hebben ontwikkeld;
4. of, en zo ja hoe, de lees-en en/of spellingproblemen van de leerling verder doorwerken in andere vakken en in het gedrag van de leerling.

Zorg er in ieder geval voor dat de school voor voortgezet onderwijs alle gegevens van de leerling krijgt, zodat niet opnieuw een onderzoek hoeft plaats te vinden in de brugklas, maar direct gestart kan worden met

de begeleiding. Indien er een dyslexieonderzoek is gedaan en een dyslexieverklaring is afgegeven, voeg dan een kopie toe.

In het basisonderwijs is een dyslexieverklaring niet noodzakelijk. Leerlingen met leesproblemen kunnen gerichte ondersteuning krijgen. In het voortgezet onderwijs is een dyslexieverklaring een voorwaarde om bepaalde hulpmiddelen of vrijstellingen te krijgen. Voor het gebruik van deze bepaalde hulpmiddelen of vrijstellingen bij het eindexamen is een officiële dyslexieverklaring nodig. Vaak is dit niet nodig tot aan het eindexamen. Echter de regelgeving kan hierover per school verschillen. Het is belangrijk hierover informatie aan te vragen voordat een leerling wordt aangemeld bij een school voor voortgezet onderwijs. Dit om teleurstellingen achteraf te voorkomen.

6.7 Stappenplan groep 5.

Een uitgebreide beschrijving van de acties en interventies die hieronder in het stappenplan vermeld staan, zijn uitvoerig terug te lezen in het boek 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5 - 8'.

Tijdstip.	Actie.	Wat doe je of neem je af?	Wie?
1 Aanvang groep 5 Augustus/September	Beginsituatie vastleggen.	Gesprek tussen leerkrachten.	Leerkracht gr. 4 en gr. 5
	Handelingsadviezen opstellen.	Registratieformulieren gr. 4 bespreken. Handelingsadviezen opstellen voor zwakke lezers en/of spellers.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Afstemming.	In geval van dyslexie afstemmen van begeleiding	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider - Ouders
2 Interventieperiode 1a Augustus/September - Oktober/November	Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Uitvoering handelingsadviezen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Ouders
	Lees-en spellingvaardigheden toetsen.	Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Woordleestoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS DMT kaart 1-2-3 of EMT en Klepel - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Spellingtoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of CITO Spelling E4 of PI-dictee - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties Handelingsadviezen bijstellen of opstellen voor zwakke lezers en/of spellers.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
3 Tussenmeting 1 Oktober/November	Handelingsadviezen opstellen.	Handelingsadviezen opstellen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Leerlingbespreking. Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren. Registratieformulier ²⁴ invullen. Uitvoering handelingsadviezen. Biz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht - Intern Begeleider Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
4 Interventieperiode 1b Oktober/November - Januari/Februari	CITO - DMT M5. CITO - AVI M5.	Bij alle leerlingen DMT kaart 1-2-3 afnemen. Starten bij volgende kaart die bij meetmoment eind groep 4 beheerst werd. Afnemen bij alle kinderen. Eventueel doortoetsen.	Leerkracht Leerkracht
	CITO - Woordenschat M5. CITO - Spelling M5. CITO - Begrijpend lezen M5. Analyseren en doortoetsen.	Bij alle leerlingen toets M5 afnemen. Bij alle leerlingen toets M5 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2. Bij alle leerlingen toets M5 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2. Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties - CITO luisteren 2 ²⁵ M5 Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - PI-dictee (optioneel) - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht Leerkracht Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
5 Meetmoment 1 Januari/Februari			

²⁴ Registratieformulier wat gebruikt wordt op de Rubenshof in groep 5, wordt 3x per jaar ingevuld

²⁵ Luisteren 2 - CITO LVS (1999)

6	Interventieperiode 2a Januari/Februari – April	Effect interventie periode 1b vaststellen en handelingadviezen bijstellen. Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Handelingsadviezen evalueren en nieuwe opstellen of bijstellen voor zwakke lezers en/of spellers. Uitvoering handelingsadviezen. Blz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
7	Tussenmeting 2 April	Evaluatie van de lees-en spellingvaardigheid.	Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Woordleestoets uit Screeningsinstrument Dystlexie 4-8 of LOVS DMT kaart 3 1-2-3 of EMT en Klepel - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Spellingtoets uit Screeningsinstrument Dystlexie 4-8 of LOVS Spelling M5 of P1-dictee - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties Handelingsadviezen evalueren en nieuwe opstellen of bijstellen voor zwakke leerlingen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
8	Maart/April	Effect interventieperiode 2a vaststellen en handelingadviezen bijstellen. Leerlingbespreking. Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren. Registratieformulier invullen. Uitvoering handelingsadviezen. Blz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht - Intern Begeleider Leerkracht Ouders
9	Interventieperiode 2b April – Mei/Juni Meetmoment 2 Mei/Juni	CITO – DMT E5. CITO – AVI E5. CITO – Woordenschat E5. CITO – Spelling E5. Evaluatie van de lees-en spellingvaardigheid.	Bij alle leerlingen DMT kaart 1-2-3 afnemen. Starten bij volgende kaart die bij meetmoment 1 beheerst werd. Afnemen bij alle kinderen. Eventueel doortoetsen. Bij alle leerlingen toets E5 afnemen. Bij alle leerlingen toets E5 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2. Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid bij meetmoment 1 afnemen: - P1-dictee (optioneel) - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht Leerkracht Ouders Leerkracht Leerkracht Leerkracht Leerkracht - Remedial Teacher - Intern Begeleider
		Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Eindevaluatie. Eindsituatie en effecten van interventies vastleggen in leerlingrapport.	Registratieformulier invullen. Handelingsadviezen evalueren. Overdrachtsverslag maken voor volgende leerkracht.	Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider

6.8 Stappenplan groep 6.

Een uitgebreide beschrijving van de acties en interventies die hieronder in het stappenplan vermeld staan, zijn uitvoerig terug te lezen in het boek 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5 - 8'.

Tijdstip.	Actie.	Wat doe je of neem je af?	Wie?
1 Aanvang groep 6 Augustus/September	Beginsituatie vastleggen.	Gesprek tussen leerkrachten.	Leerkracht gr. 5 en gr. 6
	Handelingsadviezen opstellen.	Registratieformulieren gr. 5 bespreken. Handelingsadviezen opstellen voor zwakke lezers en/of spellers.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Afstemming.	In geval van dyslexie afstemmen van begeleiding	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider - Ouders
2 Interventieperiode 1a Augustus/September - Oktober/November	Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Uitvoering handelingsadviezen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Ouders
	Lees-en spellingvaardigheden toetsen.	Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Woordleestoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS DMT kaart 1-2-3 of EMT en Klepel - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties - Leeswoordenschat ²⁶ Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Spellingtoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of CITO Spelling E5 of PI-dictee - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
3 Tussenmeting 1 Oktober/November	Handelingsadviezen opstellen.	Handelingsadviezen bijstellen of opstellen voor zwakke lezers en/of spellers.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Leerlingbespreking.	Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren.	Leerkracht - Intern Begeleider
	Ontwikkeling van leerling in kaart brengen.	Registratieformulier ²⁷ invullen.	Leerkracht
4 Interventieperiode 1b Oktober/November - Januari/Februari	Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Uitvoering handelingsadviezen. Biz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
	CITO - DMT M6. CITO - AVI M6.	Bij alle leerlingen DMT kaart 1-2-3 afnemen. Starten bij volgende kaart die bij meetmoment eind groep 5 beheerst werd. Afnemen bij alle kinderen. Eventueel doortoetsen.	Leerkracht Leerkracht
5 Meetmoment 1 Januari/Februari	CITO - Spelling M6. CITO - Begrijpend lezen M6.	Bij alle leerlingen toets M6 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2. Bij alle leerlingen toets M6 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2.	Leerkracht Leerkracht
	Analyseren en doortoetsen.	Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties - CITO luisteren 2 M6 Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - PI-dictee (optioneel) - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider

²⁶ Leeswoordenschat - CITO LVS (1995)

²⁷ Registratieformulier wat gebruikt wordt op de Rubenshof in groep 6, wordt 3x per jaar ingevuld

6	Interventieperiode 2a Januari/Februari – April	Effect interventie periode 1b vaststellen en handelingadviezen bijstellen. Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Handelingsadviezen evalueren en nieuwe opstellen of bijstellen voor zwakke lezers en/of spellers. Uitvoering handelingsadviezen. Blz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
7	Tussenmeting 2 April	Evaluatie van de lees-en spellingvaardigheid.	Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Woordleestoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS DMT kaart 1-2-3 of EMT en Klepel - Leeswoordenschat - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Spellingtoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS Spelling M6 of PI-dictee - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
8	Interventieperiode 2b April – Mei/Juni	Effect interventieperiode 2a vaststellen en handelingadviezen bijstellen. Leerlingbespreking. Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Handelingsadviezen evalueren en nieuwe opstellen of bijstellen voor zwakke leerlingen. Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren. Registratieformulier invullen. Uitvoering handelingsadviezen. Blz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
9	Meetmoment 2 Mei/Juni	CITO – DMT E6. CITO – AVI E6. CITO – Spelling E6. Evaluatie van de lees-en spellingvaardigheid.	Bij alle leerlingen DMT kaart 1-2-3 afnemen. Starten bij volgende kaart die bij meetmoment 1 beheerst werd. Afnemen bij alle kinderen. Eventueel doortoetsen. Bij alle leerlingen toets E6 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2. Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid bij meetmoment 1 afnemen: - PI-dictee (optioneel) - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht Leerkracht Leerkracht Leerkracht - Remedial Teacher - Intern Begeleider
		Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Eindevaluatie. Eindsituatie en effecten van interventies vastleggen in leerlingrapport.	Registratieformulier invullen. Handelingsadviezen evalueren. Overdrachtsverslag maken voor volgende leerkracht.	Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider

6.9 Stappenplan groep 7.

Een uitgebreide beschrijving van de acties en interventies die hieronder in het stappenplan vermeld staan, zijn uitvoerig terug te lezen in het boek 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5 - 8'.

Tijdstip.	Actie.	Wat doe je of neem je af?	Wie?
1 Aanvang groep 7 Augustus/September	Beginsituatie vastleggen.	Gesprek tussen leerkrachten.	Leerkracht gr. 6 en gr. 7
	Handelingsadviezen opstellen.	Registratieformulieren gr.6 bespreken. Handelingsadviezen opstellen voor zwakke lezers en/of spellers.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Afstemming.	In geval van dyslexie afstemmen van begeleiding	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider - Ouders
2 Interventieperiode 1a Augustus/September - Oktober/November	Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Uitvoering handelingsadviezen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Ouders
	Lees-en spellingvaardigheden toetsen.	Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Woordleestoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS DMT kaart 1-2-3 of EMT en Klepel - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties - Leeswoordenschat Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Spellingtoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of CITO Spelling E6 of PI-dictee - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
3 Tussenmeting 1 Oktober/November	Handelingsadviezen opstellen.	Handelingsadviezen bijstellen of opstellen voor zwakke lezers en/of spellers.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Leerlingbespreking. Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren. Registratieformulier ²⁸ invullen. Uitvoering handelingsadviezen. Blz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht - Intern Begeleider Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
4 Interventieperiode 1b Oktober/November - Januari/Februari	CITO - DMT M7.	Bij alle leerlingen DMT kaart 1-2-3 afnemen.	Leerkracht
	CITO - AVI M7.	Starten bij volgende kaart die bij meetmoment eind groep 6 beheerst werd. Afnemen bij alle kinderen. Eventueel doortoetsen.	Leerkracht
5 Meetmoment 1 Januari/Februari	CITO - Spelling M7.	Bij alle leerlingen toets M7 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2.	Leerkracht
	CITO - Begrijpend lezen M7. Analyseren en doortoetsen.	Bij alle leerlingen toets M7 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2. Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties - CITO luisteren 3 ²⁹ M7 Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - PI-dictee (optioneel) - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider

²⁸ Registratieformulier wat gebruikt wordt op de Rubenshof in groep 7, wordt 3x per jaar ingevuld

²⁹ Luisteren 3 - CITO (1999)

		Effect interventie periode 1b vaststellen en handelingadviezen bijstellen.	Handelingsadviezen evalueren en nieuwe opstellen of bijstellen voor zwakke lezers en/of spellers. Uitvoering handelingsadviezen. Blz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
6	Interventieperiode 2a Januari/Februari – April	Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.		
7	Tussenmeting 2 April	Evaluatie van de lees-en spellingvaardigheid.	Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Woordleestoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS DMT kaart 1-2-3 of EMT en Klepel - Leeswoordenschat - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Spellingtoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS Spelling M7 of PI-dictee - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties Handelingsadviezen evalueren en nieuwe opstellen of bijstellen voor zwakke leerlingen. Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren. Registratieformulier invullen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Maart/April	Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.		Leerkracht - Intern Begeleider
8	Interventieperiode 2b April – Mei/Juni	CITO – DMT E7. CITO – AVI E7.	Uitvoering handelingsadviezen. Blz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
9	Meetmoment 2 Mei/Juni	CITO – Spelling E7. Evaluatie van de lees-en spellingvaardigheid.	Bij alle leerlingen DMT kaart 1-2-3 afnemen. Starten bij volgende kaart die bij meetmoment 1 beheerst werd. Afnemen bij alle kinderen. Eventueel doorboetsen. Bij alle leerlingen toets E7 afnemen, Start+Vervolg 1 of Start+Vervolg 2 (niet-werkwoorden en werkwoorden). Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid bij meetmoment 1 afnemen: - PI-dictee (optioneel) - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties Registratieformulier invullen.	Leerkracht Leerkracht Leerkracht Leerkracht Leerkracht Leerkracht - Remedial Teacher - Intern Begeleider
		Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Eindevaluatie. Eindsituatie en effecten van interventies vastleggen in leerlingrapport.	Handelingsadviezen evalueren. Overdrachtsverslag maken voor volgende leerkracht.	Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider

6.10 Stappenplan groep 8.

Een uitgebreide beschrijving van de acties en interventies die hieronder in het stappenplan vermeld staan, zijn uitvoerig terug te lezen in het boek 'Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5 - 8'.

Tijdstip.	Actie.	Wat doe je of neem je af?	Wie?
1 Aanvang groep 8 Augustus/September	Beginsituatie vastleggen. Handelingsadviezen opstellen. Afstemming.	Gesprek tussen leerkrachten. Registratieformulieren gr. 7 bespreken. Handelingsadviezen opstellen voor zwakke lezers en/of spellers.	Leerkracht gr. 7 en gr. 8 Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider - Ouders Leerkracht - Remedial teacher - Ouders
2 Interventieperiode 1a Augustus/September - Oktober/November	Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Uitvoering handelingsadviezen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
3 Tussenmeting 1 Oktober/November	Lees-en spellingvaardigheden toetsen.	Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Woordleestoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS DMT kaart 1-2-3 of EMT en Klepel - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties - Leeswoordenschat Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Spellingtoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of CITO Spelling E7 of PI-dictee - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
4 Interventieperiode 1b Oktober/November - Januari/Februari	Handelingsadviezen opstellen. Leerlingbespreking.	Handelingsadviezen bijstellen of opstellen voor zwakke lezers en/of spellers. Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider Leerkracht - Intern Begeleider
5 Meetmoment 1 Januari/Februari	Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces. CITO - DMT M8. CITO - AVI. Analyseren en doortoetsen.	Uitvoering handelingsadviezen. Blz. 101-167 uit het boek. Bij alle leerlingen DMT kaart 1-2-3 afnemen. Afnemen bij kinderen die AVI-plus nog niet beheersen. Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties - CITO luisteren 3 M8 Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - PI-dictee of CITO spelling M8 - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Ouders Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
6 Interventieperiode 2a Januari/Februari - April	Effect interventie periode 1b vaststellen en handelingsadviezen bijstellen. Optimaliseren van het (technisch) lees-en spellingproces.	Handelingsadviezen evalueren en nieuwe opstellen of bijstellen voor zwakke lezers en/of spellers. Uitvoering handelingsadviezen. Blz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider Leerkracht - Remedial teacher - Ouders

³⁰ Registratieformulier wat gebruikt wordt op de Rubenshof in groep 7, wordt 3x per jaar ingevuld

7	Tussenmeting 2 April	Evaluatie van de lees- en spellingvaardigheid.	Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - Woordleestoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 of LOVS DMT kaart 1-2-3 of EMT en Klepel - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Spellingtoets uit Screeningsinstrument Dyslexie 4-8 Of Spelling M8 of Pl-dictee - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties Handelingsadviezen evalueren en nieuwe opstellen of bijstellen voor zwakke leerlingen.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
	Maart/April	Effect interventieperiode 2a vaststellen en handelingsadviezen bijstellen. Leerlingbespreking.	Alle leerlingen worden besproken. Zorgleerlingen signaleren.	Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider
8	Interventieperiode 2b April – Mei/Juni	Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Optimaliseren van het (technisch) lees- en spellingproces.	Registratieformulier invullen. Uitvoering handelingsadviezen. Blz. 101-167 uit het boek.	Leerkracht
9	Meetmoment 2 Mei/Juni	Evaluatie van de lees- en spellingvaardigheid.	Bij leerlingen met onvoldoende leesvaardigheid afnemen: - DMT kaart 1-2-3 - LOVS AVI - Leesproces via analyse toetsresultaten en observaties Bij leerlingen met onvoldoende spellingvaardigheid afnemen: - Pl-dictee - Spellingproces via analyse toetsresultaten en observaties	Leerkracht - Remedial Teacher - Intern Begeleider
		Ontwikkeling van leerling in kaart brengen. Eindevaluatie. Eindsituatie en effecten van interventies vastleggen in leerlingrapport.	Registratieformulier invullen. Handelingsadviezen evalueren. Overdrachtsverslag maken voor voortgezet onderwijs.	Leerkracht Leerkracht - Remedial teacher - Intern Begeleider

7. Literatuur - websites

7.1 Boeken.

Protocol Leesproblemen en Dyslexie (groep 1 en 2)
Hanneke Wentink, Ludo Verhoeven en Maud van Druenen
Expertisecentrum Nederlands, 2008-2009

Protocol Leesproblemen en Dyslexie (groep 1 t/m 4)
Hanneke Wentink en Ludo Verhoeven
Expertisecentrum Nederlands, 2001

Protocol Leesproblemen en Dyslexie (groep 5 t/m 8)
Hanneke Wentink en Ludo Verhoeven
Expertisecentrum Nederlands, 2004

Technische maatjes bij dyslexie (boek + DVD)
Compenserende en dispenserende hulpmiddelen
Jos Smeets en Ria Kleijnen
Masterplan Dyslexie, 2008

7.2 Websites.

Masterplan Dyslexie	www.masterplandyslexie.nl
Stichting Dyslexie Nederland	www.stichtingdyslexienederland.nl
Stichting Leerproblemen	www.stichtingleerproblemen.nl
Omgaan met leesproblemen en dyslexie	www.dyslexie.taalonderwijs.nl
Balans	www.balansdigitaal.nl
Balans – Steunpunt Dyslexie	www.steunpuntdyslexie.nl
Informatie en lectuur op maat	www.dedicon.nl
CITO	www.cito.nl